

תוספות לספר דניאל

מ ב א

א. הערה כללית על דניאל גופו ועל התוספות לספר דניאל.

כל מה שידוע על אישיותו ההיסטורית של דניאל הוא מדבריו של יחזקאל. הנביא גוער באנשי דורו שהם שקועים ביון החטא במדה שאפילו צדיקים גדולים לא יוכלו לחלצם: אם יהיו נח דניאל ואיוב המה בצדקתם ינצלו נפשם (י"ד י"ד וכו'), אבל לא יצילו נפש אחרת. מדבריו של יחזקאל אין אנו מכירים עדיין לא את מולדתו של דניאל ולא את תקופתו. לא ברור אפילו אם מישראל היה או מחסידי אומות העולם, שהרי הוא מזכירהו בצדם של נח ואיוב, – ושניהם לא מישראל המה. רק דבר אחד יש ללמד: בימי יחזקאל כבר היה דניאל מפורסם כצדיק מראשוני הצדיקים.

אפשר שבעל ס' דניאל חשב, בהשפעת דבריו של יחזקאל, שדניאל בן דורו של הנביא היה ובבבל היה, ולפיכך קבע אותו בגלות בבל. ואף סמך על דבריו של יחזקאל (כ"ח ג') אל מלך צור: הגה חכם אתה מדניאל כל סתום לא עמוך. ומכאן הוא דניאל המגלה טמירין.

והאגדה שבאה אחר ס' דניאל הרבתה לספל בדניאל הצדיק המופלא והחכם המובהק. מכאן גם התוספות לס' דניאל: בס' שושנה דניאל עודנו נער והוא מתואר כבר כדין הדן דין אמת לאמתו, אוהב צדק, פקח ועסקן בדברים. המעשה בכל ובתנן מוכיח גם את אמונתו וגם את ערמתו. הוא האדוק באלהיו התנגד לע"ז ובערמתו הצליח לנתוך את צלמו של בל ולהרוג את התנן. ואם מעשים אלו קשורים בדניאל בחוט דק כשערה, הרי בתפלת עזריה וחבריו מצא לו בעל אותה תפלה מקום בס' דניאל לסמוך עליו והצליח להבליע את התפלה ואת השירה בגופו של ס' דניאל היווני עצמו.

תוספות אלו לס' דניאל לא הגיעו לידנו אלא ביוונית ובתרגומים שנעשו מתוך הנוסח היווני. הנוסח היווני הגיע אלינו בשתי שיטות: שיטת תרגום הע' (LXX) ושיטת תאודוטיון (Θ). וכמו שבס' דניאל גופו גבר תרגומו של תאודוטיון על הע', כך גם בנוסח התוספות יד תאודוטיון על העליונה. אף הירונימוס תרגם מתוך תאודוטיון ולא מתוך הע'. בתפלת עזריה וחבריר שתי השיטות אינן מתחלפות אלא מעט, במעשה כל והתנן השינויים מתרבים, ובמעשה שושנה מתגברים חילופי הנוסחאות עד שכמעט היו לשני ספרים שונים.

אימתי נלוו התוספות אל ס' דניאל? –

ס' דניאל נכתב בשנת 164 לפני סה"נ. תאודוטיון המתרגם היה במאה הראשונה והשניה אחר סה"נ. על כרחך נספחו התוספות אל ס' דניאל בין המאה הא' לפני סה"נ ובין המאה הא' אחר סה"נ.

ב. תפלת עזריה ושירת שלשת הנערים בכבשן.

בס' דניאל (ג') מעמיד נבוכדנאצר צלם זהב בבקעת דורא ומכריח את כל בני עמו להשתחוות לו. שדרך מישך ועבד נגו (בתוספת לס' דניאל הם נקראים תמיד בשמם היהודי: חנניה מישאל ועזריה) עומדים באמונתם, אינם כורעים ואינם משתחווים. המלך השליכם אל כבשן האש. מְקָרְתוּ של מלאך ה' נצטנן הכבשן והנערים לא ניוקו כלום. נבוכדנאצר חוזר בתשובה ומפאר את אל עליון.

תרגום הע' וגם תאודוטיון מוסיפים על זה: (א) תפלת עזריה, (ב) פרטים אחדים איך הוסק הכבשן ואיך נעשה הנס, (ג) שירה של חנניה מישאל ועזריה.

התוספות האלה נקבעו בס' דניאל בפרק ג' בין פסוק כ"ג, שבו מושלכים הנערים לתוך הכבשן, ובין פסוק כ"ד, שבו משתאה נבוכדנאצר בראותו שתחת ג' אנשים מושלכים מתהלכים ארבעה בלהבה. חוקרי המקרא בדורות שלפנינו וקצתם עד היום הזה סברו שיש במקור העברי בין שני הפסוקים האלה חסרון וסברו גם כן שתוספות תאודוטיון והע' כבר נקבעו במקומן שאנו מוצאים אותן ע"י בעל ס' דניאל בעצמו (1), ורק אחר-כך השמיטום מן הספר העברי-הארמי.

על הסברה הזאת יש לטעון כמה טענות. קשה להבין מדוע מחקו בעלי המסורת את התפלות האלה המתאימות בכל עם השקפות ישראל. גם קשה קצת למה ניתנה התפלה בפי עזריה, הלא בס' דניאל נזכר חנניה תמיד בראש. ויותר קשה שלתפלה זו אין שום קשר עם המעשה, עם מצב עזריה, עם סכנתם בכבשן. בתפלתו נזכר נבוכדנאצר כמלך רשע מכל רשעי ארץ (ל"ב), בעוד שבס' דניאל גופו נבוכדנאצר משליט את הנערים על מדינת בבל ורק גדולי מלכותו המקנאים בנערים מכריחים אותו לנסותם ולענשם.

אין ספק: התוספות האלה ניתוספו אחר שכבר נקבעו כל דברי ס' דניאל. אמת, אין לכחש שבעל התפלות מצא להן מקום ראוי ביותר בגוף הספר, ויש לדמותן לתפלת מרדכי ואסתר במדרש ובתוספות למגלת אסתר, ועוד יותר לתפלת מנשה שנוסדה על מה שכתוב בדה"ב (ל"ג י"ח-י"ט).

וגם יש להבדיל בין תפלת עזריה לשירת שלשת הנערים. עזריה בתפלתו מתודה על חטאיו ועל חטאות עמו ישראל ואין וידויו מתחבר בשום ענין עם מצבו. עם ס' דניאל יש חיבור קלוש: עזריה בהתפללו בלשון כל מעשי אלהים אמת וארחותיו משפט (כ"ב) מתרגם מלה במלה מה שהתפלל נבוכדנאצר בס' דניאל (ד' ל"ב). תפלת היודיו הזה לא נכתבה ע"י העורך, שאילו כתבה הוא, היה מדביק אותה לענין המעשה.

שירת הנערים קשורה במקצת במצבם. השירה מעוררת את כל היצורים לברך את ה': היא קוראה לשמים וכל צבאם וכל גבורותם ולאשר בין השמים ובין הארץ ולאשר על הארץ לכל החיה, לכל האדם, לישראל, לכהני ה', לעבדי ה', לקדושים ולענויים. אחר כל אלה תפנה אל חנניה מישאל ועזריה שגם הם יפארו את ה' אשר פדה אותם מיד שאלו הצילים מתוך אש יוקדת, וחזרתה היא ופונה אל כל יראי ה'.

ושירה זו הולכת בעקבות מזמור קמ"ח וגם מזמור ק"ג שבתהלים, ובמנותה את כחות הטבע והופעותיו דומה היא גם לתיאורים העצומים שבס' איוב (ל"ח). לכאורה גם השירה הזאת אינה קשורה לס' דניאל ולמעשה הנערים בכבשן האש רק ע"י נימה אחת דקה בסופה. והיחס בין השירה למעשה הוא כמו בתפלת חנה (ש"א ב'), בתפלת חזקיהו (ישעיה ל"ח) ובתפלת יונה (ג'). אותן התפלות שאין מתאימות לשלות חנה, לרפואת חזקיהו, לצרת יונה. כן גם שירה זו היה לה מקום אחר ומצאה חן בעיני העורך וקבע לה מקום מתאים בס' דניאל.

ויש גם לשום לב לטעם שנתן נחמיה בריל (ולו הסכים Curt Kuhl, 88-89). לדעתו רע היה בעיני קוראי ס' דניאל שהמלך הנכרי נבוכדנאצר מפאר ומרומם את נפלאות ה', וחנניה מישאל ועזריה שבזכותם נעשה הנס קופצים את פיהם ולהם דומי' תהלה. דעה זו מתאימה גם עם דעת בעל האגדה: א"ר יצחק יוצק זהב רותח לתוך פיו של אותו רשע שאלמלא בא מלאך וסטרטו על פיו בקש לגנות כל שירות ותשבחות שאמר דוד בס' תהלים (סנהד' צ"ב ב'). לפיכך שם העורך גם בפי הנערים שירה הגונה בעיניו. ונכון מאד מה שמוכיחים נחמיה בריל (25) ולוי גינצברג (The Legends of the Jews VI, 418, 88) שגם באגדה העתיקה הנערים אומרים שיר והלל: לא לנו ה' לא לנו אמר חנניה, כי לשמן תן

כבוד אמר מישאל, על חסדך ועל אמתך אמר עזריה, ואמת ה' לעולם למה יאמרו הגוים אמרו כולם וכו' (פסחים קי"ח א').

ואף אם יש רגלים לדבר שהקבלה הישראלית שמה שיר ושבהות בפי חנניה מישאל ועזריה, רחוקה מאד הסברה שהתפלה והשירה אצל תאודוטיון והע' נכתבו מתחלה לשמן. התפלה והשירה כבר מוכנות היו ממקום אחר ובקצת שנויים הועתקו לכאן. רק יש לשאול אם ביוונית חוברו או מעברית ניתרגמו. הקתולים, המאמינים שגם התוספות לס' דניאל ברוח הקדש נאמרו, סוברים שהעברית היא לשונן העיקרית של התפלה והשירה. וגם רבים מהחכמים האחרים נוטים לדעה זו.

אמת, כבר אבות הכנסיה הראשונים בקשו נוסח עברי ולא מצאוהו. כן מתחיל גם הירונימוס את תרגום התפלות: *Quae sequuntur in Hebraeis voluminibus non reperiuntur. Hucusque in Hebraeo non habetur et quae possumus, de Theodotionis editione translata sunt.* הרי שבעברית לא עלתה בידו למצוא אותן, ותרגם אותן על פי תאודוטיון. ויש להעיר שחוקרים חשובים לא ראו יכלת להכריע את שאלת הלשון העיקרית. בכל זאת דעתנו נוטה לצד העברית.

מכמה ביטויים יווניים נודף ריח העברית. דוגמאות: בפל"ג $\alpha\lambda\ \nu\acute{\upsilon}\nu\ \omicron\upsilon\lambda\ \xi\sigma\tau\iota\nu\ \eta\mu\acute{\iota}\nu$ בפרק 25: $\alpha\lambda\ \nu\acute{\upsilon}\nu\ \omicron\upsilon\lambda\ \xi\sigma\tau\iota\nu\ \eta\mu\acute{\iota}\nu$ וכן פסוק מ"ב: יסוגו אחר ויבושו מכל גבורתם, וכן כמה וכמה פרטים. וראיה מובהקה ביותר נראה לי מה שמוכיח בריל (25) בפסוק נ"ח $\epsilon\upsilon\lambda\omicron\gamma\eta\tau\omicron\varsigma\ \epsilon\acute{\iota}\ \delta\ \beta\lambda\acute{\epsilon}\pi\omega\nu\ \acute{\alpha}\beta\acute{\upsilon}\sigma\sigma\omicron\upsilon\varsigma$ = ברוך אתה משיג יח תהומות, ובריל משער יפה שבעברית היה נאמר: משיג יח תהומות, כמו: משביח שאון ימים (תהל' ס"ה ח'). ביד מ' גאסטר עלתה למצוא נוסח ארמי של התפלה והשירה בדברי הימים של ירחמאל (המאה ה"א) והעמיק לחקור אותו, ולדעתו שיוו התרגומים היווניים לנגד עיניהם את הנוסח הארמי הזה. ואין חכמי הדור מודים לו.

ג. שושנה.

א) התכן. שושנה אשת אליקים היא אשת-חיל המצוינה ביפיה ובצניעותה. שני זקנים חטאים, שנתמנו דיינים לאותה שנה, השתגעו מיפיה. תשוקתם גברה עליהם וארבו לה. פעם אחת, כאשר פשטה את בגדיה לטבילה בגנת ביתה, קמו עליה פתאום ובקשו לכבוש אותה. אך שושנה עמדה בצניעותה ומאנה להפקיר עצמה לחטא. הזקנים התנכלו לנקום נקמתם בה והקהילו את העדה והעידו בשושנה עדות שקר כי הם ראו אותה שוכבת בחיק בחור אחד שברח מן הגן לקולם. על פי עדות הדיינים הזקנים החשובים נידונה שושנה למות. אז קם דניאל, והוא עודנו נער, וגער בעדה על אשר דנו למראה עיניהם ולמשמע אוניהם ולא דרשו ולא חקרו היטב כמצות התורה. דניאל חקר את העדים ושאל את כל אחד ואחד לבדו: תחת איזה אילן נעשתה הנבלה. אמר האחד: תחת מסטיכי, והשני אמר: תחת אלון, והכחישו זה את זה. העם ראה כי עדי שקר הם ועשו להם כאשר זממו לעשות לאחותם. צדקת שושנה יצאה לאור.

ב) אמיתות המעשה. ס' שושנה נשמר ונמסר ע"י הכנסיה הנוצרית. הכנסיה מונה אותו בין כתבי הקדש ומאמינה שברוח הקדש נאמר ונכתב, ואם כן כל מה שמסופר הוא אמת, וכך היה מתחלה ועד סוף. זוהי אמונת הכנסיה העתיקה. וכאשר עורר אחד מהם – *Africanus* – ספק על המעשה, התעורר ידיו אוריגנס (מאה ג'), אבי הכנסיה המפורסם, חכם ועסקן בדברים, ודרש וחקר מה יודעים היהודים על אדות שושנה. אחד מחכמי היהודים הגיד לו שאף שמות הזקנים החטאים ידועים, והם אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה.

אחאב וצדקיה הם גביאי שקר שהיו בבבל ושירמיהו (כ"ט כ"ג) מרשיע אותם: יען אשר עשו נבלה בישראל וינאפו את נשי רעיהם. גם נראה מדברי אוריגנס ששמע אף את

האגדה על שניהם שהתחברו לפתות את הנשים, כל אחד היה משבח את השני שהוא עתיד להוליד נביא או משיח ועליכן הפקירו הנשים את עצמן להם. בסוף ביקשו לפתות גם את שמירמית אשת (או בת) נבוכדנאצר, והדבר נודע למלך ושרפם (סנהד' צ"ה א', תנחומא הוצ' בובר, ויקרא רבה ד' א' ובכמה מקומות הנרשמים ע"י גאסטר Exempla 28 וע"י לוי גינצברג Legends VI, 426, 106).

נחמיה בריל הושה מעשה אחאב וצדקיה עם מעשה הזקנים ושושנה והשוה גם-כן לאלקים בעל שושנה עם יהויכין מלך יהודה והעלה בדעתו ששושנה היא אשת המלך יהויכין ושהמעשה נעשה באמת.

אבל בריל פור בזה אוצרות חכמתו לבטלה. הצד הושה בין שני המעשים קלוש מאד: שני אנשים בערו בתשוקת הניאוף ונענשו. אבל באגדת אחאב וצדקיה חסר עיקר המעשה של שושנה: מבקשי הניאוף הנכלמים נוקמים נקמתם, מאשימים את האשה הצנועה, גורמים שיצא משפטה למיתה. נער קטן קם ללמד זכות על הנידונה, חקר את העדים, העדים הכחישו זה את זה ונעשה להם כאשר זממו לעשות. ההשוואה בטלה ואין בתלמוד ובמדרש העתיק שום רושם של מעשה שושנה. גם אין שום גרעין של אמיתות המעשה. שושנה לא היתה ולא נבראה אלא למשל. האגדה בדויה מתחלה ועד סוף. והמוטיב הראשי הוא שנער קטן סותר את דין הזקנים ודן דין אמת לאמתו. המוטיב הזה בולט מאגדת הכותים, כמו שהוכיח גאסטר במאמרו The Studies of the Daughter of Amram (Studies and Texts I, 199–210).

ג) אגדת הכותים. לעמרם כהן גדול של הכותים היתה בת מופלגה בתורה בחכמה ובמוסר. בקשה הבת מאביה שיניח אותה לשבת בבית מיוחד בהר ולהגות בתורה. באותו ההר חיים היו שני נזירים מן הכותים נבדלים מן העולם זה כ"ה שנים. פעם אחת לא מצאו ידיהם בפירוש התורה והלכו אל בת הכהן שכנתם וראו את חכמתה וגם את יפיה ובערה להבת התשוקה בלבם ובקשו לפתותה למשכב דודים. היא חרדה מפני החטא ובקשה תואנה ושאלה מהם רשות להתקטט תחלה. שבה אל ביתה והסתתרה ולא יכלו הנזירים להכנס אליה. למחרת ירדו הנזירים מן ההר והעידו על בת הכהן עדות שקר שזנתה. ובת איש כהן כי תחל לזנות את אביה היא מחללת באש תשרף (ויק' כ"א ט'). כאשר נגמר הדין הלך עמרם במר נפשו בדרך יחידי הרחק מן העדה. והנה מלאכי אלהים יורדים והם נראים כנערים והתחילו לשחוק כאלו הם בבית דין. אחד הילדים-המלאכים ישב במקום ראש בית-דין והביאו לפניו את דינה של בת הכהן הגדול, ושני נערים-מלאכים עמדו כמו הנזירים החטאים והאשימו את בת הכהן. הנער ראש בית הדין דרש וחקר את העדים והם הכחישו זה את זה. הרשיעו הנערים הדיינים את הנזירים והצדיקו את בת הכהן.

כל זה ראה עמרם ולמד מן הנערים ושב והקהיל את הקהל וחקר את העדים המאשימים והכחישו זה את זה וכך נגלתה רשעת הזקנים וצדקתה של בת הכהן. גאסטר הושה לזה מעשה עלי חודשה (Ali Chodsa) באלף לילה ולילה. עלי נסע לדרך רחוקה וטמן אלף דיגרי זהב בתחתית הכד וכסה אותם בזיתים והפקיד את הכד אצל חברו. לאחר שנים אחדות מעל חברו בפקדון ולקח את הדיגרים ומלא את הכד זיתים חדשים. כששב עלי מדרכו השיב לו את הכד מלא זיתים. תבע עלי את זהביו ובא דינם לפני הכליף הארון אל-רשיד. שומר הפקדון טען שלא שלח ידו בפקדון: זיתים קבל זיתים החזיר. ואחרי אשר המפקיד לא יכול להביא עדים הצדיק הכליף את השומר. פעם כשהתהלך הכליף בחוצות ראה נערים קטנים משחקים משחק של דייגים ובעלי דיגים. אחד הנערים היה המפקיד, אחד השומר ואחד הדיין. אמר הדיין: נטעמה נא את הויתים, הרי הם חדשים לגמרי. אי אפשר שזיתים לא ירקבו אחרי ג' שנים. אלא מאי, הויתים מקרוב הושמו בכד. התבונן הכליף במעשה הנערים וחדש את הדין והרשיע את השומר.

מזה נגלה עיקר המעשה: הדיינים הממונים בבית דין טועים בדין ונער קטן דן דין אמת לאמתו. המוטיב הזה מופיע בכמה אגדות עממיות. באגדות האישראל הנער שלמה מראה על טעות דוד אביו במשפט. קצת האגדות האלה נכנסו בזמנים האחרונים גם למדרשים מאוחרים. תרגום הע' מדגיש שהוא מכיר את המוטיב העיקרי ומסיים את מעשה שושנה כך: לכן נערי בני ישראל אהובים בְּתָמָם, ואנחנו נשמור [וּנְגַדְלָ] את הנערים לאנשי חיל, והנערים ייראו את האלהים ותהיה בם רוח בינה ודעת לדור דורים.

לפי זה מעשה שושנה הוא מעיקרו אגדה עממית להוכיח שהדיינים טועים לפעמים ונער קטן מתקן את המעוות. הסופר השתמש באגדה זו להראות שהקב"ה שופט צדק, הוא מרשיע את הרשע ומצדיק את הצדיק.

ד. מעשה שושנה בספרות העברית. התלמוד והמדרש העתיק אינם מזכירים את מעשה שושנה. אבל במשך הזמנים מצאו להם האפוקריפין דרך להכנס לספרות העברית. קצתם בעין וקצתם בשינויים. לפי מה שנודע לנו, הועתק מעשה שושנה בראשונה בדברי הימים של ירחמיאל (מאה י"א, ע' 9, LXV, 1-9, Gaster, The chronicles of Jerahmeel, 1899, 202-205). הסיפור הולך בעקבי ⊕, רק שאחד העדים מעיד ששושנה זנתה תחת אלון והשני-תחת דלית, ובקשו וראו ששני האילנות האלה לא נמצאו כלל בפרדס.

ישראל לוי מצא נוסח אחר בכתב-יד אחד של יוסיפון. נוסח זה שונה הרבה משאר הנוסחאות. המלך אורודוס (=הורדוס) שולח לרומא את חננאל הכהן ואת נחום. להיות חננאל ברומא ישיבה אשתו הצנועה חנה, יפה כמרימי (=Mariamme) מבית החשמונאים, בבית אביה אליקים ממשפחת החשמונאים. בבית אביה היו נקהלים יום יום הוקנים. באחד מהם בערה התשוקה אל חנה ופצר בה לעשות חפצו. וחנה עמדה בצניעותה. הסית הוקן הנבהל שני עדי שקר והעידו שלשתם שראו את חנה מנאפת. חנה התפללה וה' העיר את רוח נחמן החכם שחקר את העדים תחת איוה אילן נעשתה הנבלה. האחד ענה: תחת אגוז, והשני אמר: תחת אילן אחר, והשלישי אמר: תחת תאנה. בקשו והנה אין אחד משלשת האילנות האלה בפרדס אליקים. צוה המלך ותלו את עדי השקר על העץ.

הרי שהסיפור נשתנה הן בשמותיו הן בתכנו. האשה הצנועה לא נקראה שושנה אלא חנה. היא אשת חננאל הכהן ויושבת בבית אביה אליקים ממשפחת החשמונאים. אין שני זקנים בוערים בתשוקת עגבים כי אם זקן אחד. וכנגד זה לא שני עדים מעידים עדות שקר כי אם שלשה. הדיין אשר הוציא לאמת משפט אינו דניאל הנער כי אם נחמן החכם. ובוה נתבטל עיקר הספור. אין כאן דיון טועה בדבר משפט, אין כאן נער מתקן את המעוות.

בנוסח זה ג' עדים מעידים עדות שקר. כן הוא גם בנוסח של אברהם זכות בס' יוחסין (1505). וזה לשונו: ואז בגלות בבל היה המעשה של שושנה בת חלקיה אשת יויקים והיתה יפה מאד וב' זקנים שופטים שהיו בכל יום נכנסים בביתה לדון עם בעלה חשקו מאד בה ביפיה, ויום אחד שלא היה בעלה לשם נכנסו לגן שלה והיתה ערומה טובלת מנדתה ואמרו לה שתשכב עמם ואם לאו שיקימו עליה עדות שקר שמצאו נער אחד שכב עמה, ואעפ"כ אמרה יותר טוב שאמות ולא אחטא לשם. וכן עשו: מיד העידו עליה ודונה למות. ואז דניאל בחכמתו ובנבואה הצילה ועשה חקירה שנית והפריד כל אחד לבדו ולא נתכוונה עדותם ואז הרגו לזקנים. ואולי היה זה לאחאב בן קוליה ולצדקיה בן מעשיה שקלם מלך בבל באש (יוחסין השלם הוצ' פיליפובסקי, לונדון-אדינבורג 1857, דף 23 א).

ויש לשום לב שנוסח זכות הוה מעשה הזקנים ושושנה עם מעשה אחאב וצדקיה כמו שהוה אותם התלמיד הנשאל ע"י אוריגנס וכאשר הוה אותם נחמיה בריל.

גם הרמב"ן (דב' כ"א י"ב) מזכיר „מגלת שושן". תרגום עברי של ס' שושנה יצא ע"י ילינק בבית המדרש ו' 126-128 ושם האילנות נקראו אלון ודלבי.

מעשה שושנה נוגע בשני טיפוסים של אגדות עממיות. הטיפוס האחד הוא של Ali Chodsa : נער קטן מתקן את הדין שעוותו הדיינים, והטיפוס השני הוא על האשה שאורבים לה אנשים בני בליעל, רודפים ומקטרגים עליה, והיא מתאמצת בצניעותה, ובסוף היא מתגברת על רודפיה, וזהו טיפוס האגדה של Crescentia, Hildegard, Florentia, Genoveva (ע' Chauvin, Bibliographie des ouvrages arabes, V 138, VI 166–170. — Balte-Polivka, Anmerkungen zu der KHM... I, 295–311), וגם הטיפוס הזה נכנס בספרות העברית. ובן גוריון טועה בחשבו (ע' Der Born Judas I, 378) שהאגדה הזאת צמחה על אדמת ישראל. היא מחוץ נכנסה.

ה) באיזו לשון חובר ס' שושנה. אין בידנו להכריע בשאלה הזאת אל נכון. מצד אחד יש להתבונן שנקל מאד לתרגם את הספר מיוונית לעברית. כמה וכמה ביטויים מראים על הסגנון העברי. ומצד אחר יש לטעון טענה נמרצה: הלשון הנופל על לשון בבדיקת העדים. דניאל שואל: תחת איזה אילן חטאה שושנה. זקן אחד עונה: ὑπὸ σχίνου (=תחת מסטיכי), ודניאל גער בו לאמר: ἄγγελος σχίσει σε μέσον (=מלאך יבקע אותך לשנים). הזקן השני עונה: ὑπὸ πρινον (=תחת אלון), ודניאל גער בו ἄγγελος... τῆν Kay דרש וחקר איזה לשון נופל על לשון כגון זה יהיה בעברית ולא עלתה בידו למצוא כמהו. משער לשון כזה: ויאמר תחת אגוז. ויען הנער, היטב קשרת (קרי: שקרת) על נפשך כי גוזו מלאך ה' את נפשך בעצם היום הזה. Kay (650) רומז על Ball, (Commentary on the Apocrypha ed. Wace II, 324) ששם נמצאו גם סברות אחרות, אבל אף אחת מהן לא יצאה ידי חובתה. פרונומסיה כמו σχίνος - σχίσειν, πρινον - πρίειν עדיין לא הוכחה בעברית. ואם כן יש רגלים לדבר שס' שושנה חובר מתחלתו יוונית.

אמת, שני הנוסחאות היווניים שונים זה מזה בכמה פרטים וענינים. ⊕ מאריך לספר איך נחבאו הזקנים בפרדס, איך שלחה שושנה את נערותיה להביא לה תמרוקיה, איך נשארה שושנה לבדה, איך הפחידו אותה. דברי הע' עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר: עניים בתחלה ועשירים בסוף, שמשבחים את הנערים הנבונים ומצוים לגדל אותם לאנשי חיל.

ד. בל והתנין.

דניאל הוא יועצו של מלך בבל. לפי ⊕ הוא יועצו של כורש המלך בבבל ומבקש להוציא מלב המלך ומלב עמו את היצר של עבודה זרה, וגם הצליח להוציאו. הבבליים עובדים את הבל, מקריבים לו מאכל ומשתה ומאמינים שהבל אוכל את הכל. דניאל מוכיח למלך בערמה שהכהנים מתעים אותו, שהכהנים עצמם אוכלים ושותים את הקרבנות. המלך מסגיר את צלם בל בידי דניאל ודניאל נותן את הצלם. ועוד עובדים הבבליים תנין. המלך בקש להכריח גם את דניאל להשתחוות לו, שהרי אי אפשר לכחד שהתנין הוא אלהים חי. דניאל בקש רשות מאת המלך להלחם עם התנין בלי חרב וחנית. דניאל בשל עוגה מופת ומחלב והשליך אותה אל גרונו של התנין והתנין נבקע. אבל הבבליים היו נרגנים והכריחו את המלך להשליך את דניאל אל גוב האריות. שבעה ימים היה בניהם והאריות הרעבים לא נגעו בו. וגם מן הרעב ניצל דניאל. באותו הזמן נשא חבקוק הנביא מאכל ומשקה לקוצרים בשדה ומלאך ה' אחזו בציצית ראשו והביאאו בבלה אל גוב האריות וחבקוק נתן את המאכל לדניאל. מקץ שבעה ימים העלה המלך את דניאל מן הבור והשליך לתוכו את שוטניו.

מעשה חבקוק נקשר בחוט דק אל שני המעשים הקודמים. נחמיה בריל (Jahrbücher VIII, 29) מביא דברי ר' אליעזר מוורמייזא (מאה י"ג): חבקוק בגימטריה גור אריה, שבא מיהודה

גור אריה והלך אל דניאל בגוב אריות ואמר עמו הגדה של פסח בליל שמורים, ואף דניאל מבניו של יהודה גור אריה היה, ולא יכלו האריות להזיק לא לדניאל ולא לחבוקוק. ובספר יוחסין קרינן: חבוקוק ניבא שנת תכ"ה בימי חזקיהו והוא היה שאחזו המלאך כשהוליכו לדניאל בגוב האריות והביא לו לחם לאכול לחזקו, ואז יחזקאל ניבא בבבל (יוחסין השלם, הוצ' פיליפובסקי 238). בריל סובר שבעל הרוקח שאב ממקור האגדה. ולי נראה שלמד זה מספרי הנוצרים או מדבריהם, כי גם רבו ר' יהודה החסיד היה בקי מאד באגדות אומות העולם סביביו.

כנגד זה היה מעשה דניאל עם כל ועם התנין ידוע לבעלי האגדה. כבר מצינו בבראשית רבה ס"ח י"ג: ד"א והנה מלאכי אלהים – זה דניאל, עולים ויורדים בו – שעלה והוציא את בלעז מסיו, הה"ד ופקדתי על כל בבבל והוצאתי את בלעז מפיו (ירמ' ג"א מ"ד). דניאל עבד אלהא חיא (דג' ר' כ"א). הרי גם שם הניגוד הוא כמו בספרנו: דניאל עובד אלהים חיים אינו משתתה לאליל בלי חיים. ובקצת כ"י של ב"ר עוד נוסף: „שהיה לו תנין אחד לנבוכדנצר והיה בולע כל מה שמשליכין לפניו, אמר לו דניאל תן לי רשות ואני מתישו, נתן לו רשות. מה עשה נטל תבן הטמין לתוכו מסמרים השליך לפניו ונקבו מסמרים את בני מעיו, הדא הוא דכתיב והוצאתי את בלעז מפיו (ע' ב"ר תיאודור – אלביק 791).

וערמה כמו זו של דניאל ידועה גם מן הירושלמי (נדרים, דף ל"ה ב'): „והא חוויא דשבור מלכא בלעז גמלין בלעז קברין כד בעי מקטלוגיה מלון פחלץ של גמלין תבן ויהבון בון גומרין ובלעזן ומית" (דומה לזה שבועות פ"ה ב', תנחומא בשלח סי' י"ח והוצ' בובר בשלח סי' י"ג). האגדה הזאת קשורה בשבור מלכא. ⊕ קושר אותה בכורש. ואפשר שבאה מפרס ששם היתה גם באגדת אלכסנדר מקדון: אלכסנדר גבר על התנין, הרעיבו יום אחד ואחר-כך השליך לו עורות של פרות מלאים נטט וארס (ע' Spiegel, Iranische Altertümer II, 22 – Nöldeke, Beiträge zur Gesch. des Alexanderromans, p. 22). האגדה הפרסית נתחסה לדניאל כבר בב"ר, שהוא מן המדרשים העתיקים, ואם כן יש רגלים לדבר שאגדת דניאל עם כל והתנין בישראל נוצרה. באיזו לשון? – גאסטר טוען שנכתבה ארמית ושהנוסח העיקרי נמצא בדברי הימים לירחמאל (מאה י"א). אבל נחמיה בריל נסה להוכיח שעברית נכתבה, ונראה שהצדק עמו.

ה. קצת ביבליוגרפיה.

ספר נזולים מן לבנון כולל הכתובים האחרונים... מאת שלמה פליסנר, ברלין 1833 (מבוא עמ' 48–32, טיכסט עמ' 62–34).

כתובים אחרונים מאת יצחק זקיל פרינקל, ליפסיה 1830.

Brüll, Jahrbücher f. jüd. Gesch. u. Lit., 1887.

Zöckler, Die Apokryphen d. AT, München 1891.

Kautzsch, Apokr. und Pseudep., 1900, I, 172–193.

Charles, Apour. and Pseudep., 1913, I, 625–664.

Gaster, Studies and Texts, 1925–1928, I, 39–68, 199–210.

תוספות לספר הניאל

א. תוספת עזרנה ושירת שלשת הנזירים בבקשן

נוסח השבועים

- א ויען אשר היתה מאות המלך מןקה הסק הבקשן שבקעתים
- ב מאשר לסנינה ונאקרום האנשים המקנים וביאום אל-הבקשן
 וישליכום אל-תוכו: ותשרף הלהקה היוצאת מן-הבקשן את-
- ג האנשים אשר אקרו את-עזרנה ואת-מבריו ותאכלם והם נשמרו:
 ויתשללו חנניה עזרנה ומישאל ויהללו את-י: כאשר צוה המלך
- ד להשליכם לתוך-הבקשן: ויגם עזרנה ויתפלל ויסתח את-סיו ויודה
 את-י: הוא ומבריו בתוך-האש והבשרים הסיקו את-הבקשן מאד
- ה ויאמרו: קרוף אתה י: אלהי אבותינו ומהלל ומסאך שמך לעולמים:
 כי צדיק אתה על-כל-אשר עשית לנו וכל-מעשיך אמת וארחותיך
- ו ומשפט-אמת עשית בכל אשר-הבאת עלינו ועל-עיר קדשך
 ורושלים עיר אבותינו כי בצדק ובמשפט עשית כל-זאת בגלל
- ז-ח חטאינו: כי חטאנו בכל ובגרנו לששע בך וחטאנו בכל: ולא
 שמענו למצות תורתך ולא שמרנו אותך ולא עשינו כאשר צויתנו
- י לטוב לנו: ועתה כל-אשר הבאת עלינו וכל-אשר עשית לנו
 במשפט-צדק עשית: ותתן אותנו בידי אויבינו הרשעים ובידי
- יב שונאינו הפושעים וביד מלך עיל ורע מכל-הארץ: ועתה אין לנו
 לפתח-חפה בשת וחרפה היתה לעבדיך וליגאיך: אל-תעש עמנו
- יד בלה למען שמך ואל-תסר את-בריתך: ואל-תסר את-חוקך ממנו
 למען אבדכם אהובך למען יצחק עבדך ולמען ישאל קדושה:

א-ב הנזירים בכבשן. - כאן הנוסח משונה קצת מנוסח המסורה שבדניאל ג'. © מתרגם לפי המסורה, אבל הוא משמיט סוף פסוק כ"ב מן הלשון גבריא אלך וכו', וצורת הכתוב אצלו: ויתהלכו בתוך הלהבה ויהללו את האלהים ויברכו את ה'. - תחלת הפסוק ר' היא על דרך נחמ' ט' ל"ג: ואתה צדיק על כל הבא עלינו, וסופו אינו אלא תרגום מתפלתו של נבוכדנאצר בדניאל ד' ל"ב. - אל-תעש עמנו כלה. ביווני εἰς τέλος, ופירשוהו רוב המפרשים: אל תסגירנו לנצח, ואני תרגמתי על פי בריל (23). - כל אחד משלשת האבות יש לו כינוי של סגולה, כרגיל. אברהם הוא אהוב ה' או אהוב ה': אברהם אהבי (ישע' מ"א ח'), אברהם אהבך (דהיא כ' ז'), וכן הוא מכונה בספרות ההיליניסטית ובספרות הנצרים, ובפרט בספרות האישלאם למן הקוראן (ד' ככ"ד) ואילך (ע' Ginzberg, Legends, V

טו	כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ לָהֶם לְהִרְבוֹת אֶת־יָרְעָם כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרַב וּכְחוֹל
טז	אֲשֶׁר עַל־שֵׁפֶת הַיָּם׃ כִּי מִעֲטָנוּ אֲדַלְּנֵנוּ מִכָּל־הַגּוֹיִם וְנִהְיֶה הַיּוֹם יְדָלִים
יז	בְּכָל־הָאָרֶץ בַּעֲוֹנוֹתֵינוּ׃ וְקַעַת אֵין לָנוּ לֹא נָשִׂיא וְלֹא נָבִיא וְלֹא
יח	שָׂר וְלֹא עוֹלָה וְלֹא זָבַח וְלֹא מִנְחָה וְלֹא קִטְרֶת וְלֹא מְקוֹם לְבָשֶׁר
יט	וְעַל־מִנְבַּח לְשִׁנְיָה וְלִמְצָא חֵן׃ כִּי אִם־לֵב נִשְׁבָּר וְרוּחַ נִבְאָה תִּקְבַּל
כ	בְּרָצוֹן׃ כִּמוֹ עֲלוֹת אֵילִים וְסָרִים וְרִבְבוֹת כְּבָשִׂים מְרִיאִים כִּן יִהְיֶה
כא	קִרְבָּנֵנוּ הַיּוֹם לְרָצוֹת שְׁנִיָּה כִּי לֹא־יִבּוֹשׂוּ הַבּוֹטְחִים בָּךְ וְהַמְמַלְאִים
כב	אֶתְרִיָּה׃ וְעַתָּה גַלְיָה אֶתְרִיָּה בְּכָל־לִבְבֵנוּ וְנִירָא אוֹתָךְ וְנִבְקַשׁ אֶת־
כג	שְׁנִיָּה׃ אֵל תְּבִישְׁנוּ כִּי אִם־עֲשֵׂה עִמָּנוּ בְּרַחֲמִים כְּאֶרְךְ אַפְּךָ וְקִרְבֵּךְ
כד	כִּי־נִחַסְדָּךְ׃ וְהַצִּילֵנוּ כְּנִבְלֵאוֹתֶיךָ וְתֵן כְּבוֹד לְשִׁמְךָ׃׃ וְיִסּוּגוּ אַחֲרֶיךָ כָּל־
כה	הַגְּמָלִים לְעַבְדֶּיךָ רָעָה וְיִבּוֹשׂוּ מִכָּל־גְּבוּרַתְּם וְלַחֵם יִשְׁבֵּר׃ וְיָדְעוּ
כו	כִּי אַתָּה׃׃ לְבַדְּךָ הָאֱלֹהִים וּמִהַלְּלֵי עַל־כָּל־וַסְּנִין תִּבְלֵ׃ וְעַבְדֵי
כז	הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר הִשְׁלִיכוּ אוֹתָם לֹא חָדְלוּ לְהַסִּיק אֶת־הַבְּבִשָּׁן וְכַאֲשֶׁר
כח	הִשְׁלִיכוּ אֶת־שְׁלֹשֶׁתָם יַחַד אֶל־הַבְּבִשָּׁן וְהַבְּבִשָּׁן בּוֹשֵׁר שְׂבָעִתִּים
כט	בְּחֶמּוֹ וּבְהַשְׁלִיכָם אוֹתָם וַיְהִי הַמְּשַׁלְּכִים מִמַּעַל לָהֶם וְאַחֲרֵיהֶם
ל	הַצִּיּוֹת מִתְחַמְּתֵיהֶם נִסְטָן וְנִעְרַת נִזְסָת וְזַמְרוֹת׃ וַיַּעַל הַלֵּב מֵעַל
לא	הַבְּבִשָּׁן כְּתִשְׁע וְאַרְבָּעִים אֲמָה׃ וַיִּצָא וַיִּשְׂרַף אֶת אֲשֶׁר־מְצָא
לב	מִדְּהַבְּשָׁדִים סָבִיב לְבַבְשָׁן׃ וּמִלֶּאֶר׃׃ יָרַד עִם־עֲנַרְיָה וְחַבְרִיו אֶל־
לג	הַבְּבִשָּׁן וַיְהִרְף אֶת־לֵבָב הָאֵשׁ׃ וַיַּעַשׂ אֶת־תּוֹרַת הַבְּבִשָּׁן כִּמוֹ רוּחַ

(207–208, VI 397, 33). יצחק הוא עבד ה', הוא כינוי לשלשתם: זכור לעבדיך לאברהם
 ליצחק וליעקב (דב' ט' כ"ז). וכן יעקב: ואתה ישראל עבדי (ישע' מ"א ח'). בדברי ישעיה
 (כמו שהעיר Keoskemeti, Essajas III, 76) כמה פעמים הקב"ה הוא קדוש ישראל, ופעם אחת
 (כ"ט כ"ג) הוא קדוש יעקב, וכאן נהפך היחס: יעקב הוא קדוש ה'. — ראשי העם הם נשיא
 נביא ושר. יחזקאל (י"ב י' ועוד) קורא למלך ישראל בשם נשיא. ירמיה (ל"ב ל"ב) מונה את
 ראשי העם: מלכים שרים כהנים ונביאים. והשוה נחמ' ט' ל"ב: למלכינו לשרינו ולכהנינו
 ולנביאינו, ואיכה ב' ט': מלכה ושריה בגוים אין תורה גם נביאיה לא מצאו חזון מה'. —
 ולא מקום. כל' מקום מקודש להקריב קרבנות (כמו דב' י"ב). — לב ער. καρπῶσαι, כל'
 לבער אשה. — המתפלל מצטער כאן שלא יוכלו להקריב על המזבח והוא מרגיש שהוא
 מביא מנחת עני: את לבו הנשבר הוא מקריב. — לרצות פניך. כגירסת θ. גירסת הע'
 נראית משובשת. — כארך אפיק. κατὰ τὴν ἐπιείκειαν σου. התאר ἐπιείκεις בע' לתהל'
 פ"ו ה'—פְּלָח. בספרי המוסר היווניים ἐπιείκεις=מעביר על מדותיו וגומל טוב לפניו משורת
 הדין. לפי זה ἐπιείκεια=ארך אפים. — בנוסח הע' יש עבדים המשליכים את הנערים לתוך
 הכבשן ויש עבדים המסיקים את הכבשן. θ מקצר: ועבדי המלך שהשליכו אותם לתוך
 הכבשן לא חדלו להסיק את הכבשן נפט ונעורת חסת וענפים יבשים. — נס בתוך נס: לא די
 שהלהבה לא הויקה לנערים, אלא שהכבשן נעשה מקום תענוג (ע' גינצברג שם, ר' 87, 417).

	טל נשבת ולא ננעה בהם האש עד-מה ולא הקאיבה אותם ולא הציקה להם: ונענו שלשתם פה אחד ויהללו וישבחו וירוממו את-האלהים בתוך-הכבשן לאמר:	
לא	קרנך אמה יי אלהי אבותינו וקרנך שם כבודך הקדוש	ומפאר ומרומם לעולמים ומפאר מאד ומרומם לעולמי עולמים:
לב	קרנך אמה בהיכל כבודך הקדוש	ומהלל מאד ומקבד מאד לעולמים:
לג	קרנך אמה על-קסא מלכותך	ומהלל ומרומם לעולמים:
לד	קרנך אמה משבית תהמות יושב הכרובים	ומפאר ומקבד לעולמים:
לה	קרנך אמה בקרנע השמים	ומהלל ומקבד לעולמים:
לו	קרנכו את-יי כל-מעשיו	הגלהו ורוממהו לעולמים:
לז	קרנכו את-יי כל-מלאכיו	הגלהו ורוממהו לעולמים:
לח	קרנכו שמים את-יי	הגלהו ורוממהו לעולמים:
לט	קרנכו את-יי כל-המים אשר מעל השמים	הגלהו ורוממהו לעולמים:
מ	קרנכו את-יי כל-צבאיו	הגלהו ושבחהו לעולמים:
מא	קרנכו את-יי שמש וירח	הגלהו ושבחהו לעולמים:
מב	קרנכו את-יי פוכבי השמים	הגלהו ורוממהו לעולמים:
מג	קרנכו את-יי כל-מטר ושל	הגלהו ורוממהו לעולמים:
מד	קרנכו את-יי כל-הרוחות	הגלהו ורוממהו לעולמים:
מה	קרנכו את-יי אש נחם	הגלהו ורוממהו לעולמים:
מו	קרנכו את-יי צנה וקרה	הגלהו ורוממהו לעולמים:
מז	קרנכו את-יי טל ורביבים	הגלהו ורוממהו לעולמים:

אגדה זו התפתחה באישלאם. בקוראן (כ"א ס"ט) הוא מספר: כשהושלך אברהם אל הכבשן צוה הקב"ה לאש, היי לו לקרה ולשלום. ובעלי האגדה המושלמים פירשו שאילולא הוסיף הקב"ה את המלה ולשלום היה אברהם מת מחמת צינה. האש שקעה ואברהם היה מתהלך בין פרחים נותני ריח ובין עצים נושאי פרי ועל ידו נחל נובע ונמצא אברהם מבלה ימיו בנעימים (ע' 6-395, Heller, EJ, I). — בהיכל כבודך הקדוש. לכאורה הוא סותר לדברי התפלה שבפ"ו, שאין עוד מקום להקריב. ושתי תשובות בדבר: חדא, שהיכל זה שבשירה אינו המקדש שבירושלים של מטה, אלא מקום כבודו של ה' בשמים. ועוד, שתפלת עזריה לחד ושירת ג' הנערים לחד, ואפשר שמי שאמר זה לא אמר זה. — משיח תהמות. כן לפי הגהת בריל (ע' במבוא). וביווני: משגיח (בגימל) תהמות (βλέπων ἀβύσσους). — לרד-לה פסוק ל"ו הוא בתהל' ק"ג כ"ב. — שני הפסוקים ל"ז-ל"ח סדרם הפוך בתרגום θ. — המים אשר מעל השמים. כבר במעשה בראשית נבדלו מן המים אשר תחת השמים, ונקראו ונדרשו להלל את ה' אף בתהל' קמ"ח ד'. — פסוק מ' הוא בתהל' ק"ג כ"א פמ"א ומיז חסרים אצל θ. — פמ"ח בא אצל θ אחר פנ"א. — פנ"ג-ניא אצל θ

מח	קָרְבוּ אֶת־יְיָ קָרַח וְקָר	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
מט	קָרְבוּ אֶת־יְיָ כְּסוֹר וְשִׁלְג	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נ	קָרְבוּ אֶת־יְיָ לִילוֹת וְיָמִים	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נא	קָרְבוּ אֶת־יְיָ אוֹר וְחֹשֶׁךְ	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נב	קָרְבוּ אֶת־יְיָ בְּרָקִים וְעָנָנִים	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נג	תִּקְרָךְ הָאָרֶץ אֶת־יְיָ	תְּהַלְלֵהוּ וְתִרְוַמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נד	קָרְבוּ אֶת־יְיָ הַרִים וְהַגְּעוֹת	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נה	קָרְבוּ אֶת־יְיָ כָּל־צוֹמֵחַ עַל־הָאָרֶץ	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נו	קָרְבוּ אֶת־יְיָ מַעֲנֵנוֹת	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נז	קָרְבוּ אֶת־יְיָ יָמִים וְהַרְוֹת	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נח	קָרְבוּ אֶת־יְיָ מַיְנוּנִים וְכָל־הַרֹמֵשׁ בַּמַּיִם	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
נט	קָרְבוּ אֶת־יְיָ כָּל־עוֹף הַשָּׁמַיִם	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
ס	קָרְבוּ אֶת־יְיָ בַּהֲמוֹת וְחַיֵּי הָאָרֶץ	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
סא	קָרְבוּ אֶת־יְיָ בְּנֵי אָדָם	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
סב	קָרְבוּ אֶת־יְיָ יִשְׂרָאֵל	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
סג	קָרְבוּ אֶת־יְיָ הַכַּהֲנִים	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
סד	קָרְבוּ אֶת־יְיָ עַבְדֵי יְיָ	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
סה	קָרְבוּ אֶת־יְיָ רוּחוֹת וְנַשְׁמוֹת הַצַּדִּיקִים	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
סו	קָרְבוּ אֶת־יְיָ קְדוּשִׁים וְעַנְיֵי־לֵב	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
סז	קָרְבוּ אֶת־יְיָ חַנּוּנֵה מִיִּשְׂאֵל וְעֲזָרָה	הִלְלֵהוּ וְרוּמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים :
סח	כִּי סָדָה אֶתְּכֶם מִיִּשְׂאֵל וְהוֹשִׁיעַ אֶתְּכֶם מִיַּד הַמָּוֶת וְהַצִּיל אֶתְּכֶם	
סט	מִתּוֹר־לִהְבֶּה בּוֹעֶרֶת: וּמִן־הָאֵשׁ נָאֵל אֶתְּכֶם הוֹדוּ לַיְיָ כִּי טוֹב	
ע	כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ: קָרְבוּ כָּל־יִרְאֵי יְיָ אֶת־יְיָ אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים הִלְלֵהוּ	
עא	וְהוֹדוּ לוֹ כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ וּלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים:	
	וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמַע הַמֶּלֶךְ אוֹתָם מִהִלָּיִם וַיָּקָם וַיֵּרָא אוֹתָם כִּי חַיִּים	
	הֵם וַיִּתְּמֵה הַמֶּלֶךְ נְבוּכַדְנֶאצַּר וַיִּמְהַר לָקוּם וַיֹּאמֶר לֵאמֹר כִּי — — —	

נז-נח אחר פמ"ה. - הפך סדר הפסוקים נ"ז-נ"ז ולא הזכיר את הגשמים שנוכרו כבר בפמ"א. -
 סה רוחות ונשמות הצדיקים. אפשר שנפשות הצדיקים המתים משבחות את ה' כמו
 תהל' כ"ב ל' אך לו ישתחוו כל דשני (סבירין: ישני) ארץ לפניו יכרעו כל יורדי עפר.
 אבל בפסוקים הקודמים והבאים אחר כך תמיד החיים משבחים את ה', ואם כן בלי ספק אף
 נפשות הצדיקים שלכאן הם הצדיקים שנותנים תודה על שניצלו מיד המות. - הלשון ולעולמי
 עולמים חסר אצל ע. -

ב. שושנה

נוסח השבועים

א ויהי איש יושב בקביל ושמו יהונקים: ויקח אשה ושמה
 ב שושנה בת-חלקנה יסה מאד ויראת יי: ואבותיה צדיקים ויורו
 ד את-בתם בתורת משה: ויהי יהונקים עשיר מאד ויהי לו סרדם
 ה קרוב אל-ביתו ויקהלו אצלו היהודים כי הוא הנה נקבד מקלם:
 ו בשנה ההיא הסקרו לשוקטים שנים מזקני העם אשר עליהם דבר
 ז יי לאמר מקבל תצא הרשעה מזקני הדגנים אשר נראו ולעין
 ח במנהיגי העם: גם-מערים אחרות באו אליהם [דבריו] ריבות:
 ט ונראו אשה טובת מראה אשת אחיהם מבני ישראל ושמה שושנה
 י בת חלקנה אשת יהונקים מתהלכת בסרדם בעלה לרוח היום:

שושנה

נוסח תאודוקיון

א ויהי איש יושב בקביל ושמו יהונקים: ויקח אשה ושמה
 ב שושנה בת-חלקנה יסה מאד ויראת יי: ואבותיה צדיקים ויורו
 ד את-בתם בתורת משה: ויהי יהונקים עשיר מאד ויהי לו סרדם
 ה קרוב אל-ביתו ויקהלו אצלו היהודים כי הוא הנה נקבד מקלם:
 ו בשנה ההיא הסקרו לשוקטים שנים מזקני העם אשר עליהם דבר
 ז יי לאמר מקבל תצא הרשעה מזקני הדגנים אשר נראו ולעין
 ח במנהיגי העם: ויתחזקו בבית יהונקים ונבאו אליהם קל-בעל
 ט דברים: ויהי כאשר נפוצו העם ותבא שושנה אל-סרדם בעלה:
 י ונראו אותה שני הזקנים יום יום באה ומתהלכת ויתקדו אותה:

א-ח שושנה. - חמשת הפסוקים הראשונים שוים לגמרי גם בתרגום הע' גם אצל א. ונראה שעיקרם אצל א. ובע' ניתוספו. וראיה לדבר שפסוק ז' בע' מתאר את שושנה כאלו לא הוזכרה עדיין, והרי הפסוקים הראשונים כבר תארוה. - המקום נקבע בבבל משום ששם היה דניאל. - יהויקים. אין לו שום עסק עם המלך יהויקים. - שושנה. שם פרח ושם אשה (ע' Löw, Flora II, 173). שושנה היא בת חלקיה. השם הזה ידוע במקרא: חלקיה הוא הכהן בימי יאשיה כאשר מצאו את ספר התורה, וחלקיה גם-כן אביו של ירמיה הנביא. קלימינס מאלכסנדריה והיפוליטוס חשבו ששושנה היא אחות ירמיהו (ע' גינצברג 10, 384, VI, Legends), אבל השוואה זו כמו השוואת יהויקים בעל שושנה עם יהויכין המלך אין להן שום יסוד במסורת. - מ בב ל תצא הרשעה. נראה שרומז לחזיון זכריה שראה הרשעה יוצאת באימה, והוכן לה מקום בארץ שנער, כלומר בבבל. כן פירש גם בריל (46-45, III, Jahrbücher)

ח-ט וַיִּהְיוּ אֹתָהּ: וַיִּהְיוּ אֶת־דַּעְתָּם וַיִּשְׁפִּילוּ אֶת־עֵינֵיהֶם לְבִלְתִּי הַבִּיט
 י הַשְּׁמַיְמָה וּלְבִלְתִּי זָכַר מִשְׁשֹׁמְרֵי־צַדִּיק: וַיִּתְעַצְבוּ שְׁנֵיהֶם בְּעִבְרָה וְאִישׁ
 לְרֵעֵהוּ לֹא הִגִּיד אֶת־הַרְעָה אֲשֶׁר הִגִּיעָה אֲלֵיהֶם בְּגִלְגָּלָה וְנִסְתַּהֲרָאָה
 יא לֹא יָרְעָה אֶת־הַדְּבָר: וַיְהִי כַעֲלוֹת הַשֶּׁחַר וַיִּלְכוּ וַיִּתְנַנְּבוּ אִישׁ מִרֵעֵהוּ
 יב וַיִּמְהָרוּ מִי יָרָאָה לְסִנְיָהּ רֵאשׁוֹן וַיְדַבֵּר אֲלֵיהֶּ: וְהִנֵּה הִיא מִתְהַלֶּקֶת
 כִּאֲשֶׁר הִסְבִּינָה לַעֲשׂוֹת וַיָּבֵא אֶחָד הַזְּקֵנִים וְהִנֵּה גַם־הַשְּׁנִי הִגִּיעַ
 שָׁמָּה וַיִּשְׁאַלּוּ אִישׁ אֶת־רֵעֵהוּ לֵאמֹר מַדּוּעַ הִשְׁכַּמְתָּ לָצֵאת וְאוֹתִי
 יג לֹא לָקַחְתָּ עִמָּךְ: וַיֹּדֶוּ אִישׁ לְרֵעֵהוּ אֶת־מַקְאוּבוֹ: וַיֹּאמְרוּ אִישׁ
 טו לְרֵעֵהוּ גִלְגָּה־נָּא אֲלֵיהֶּ וַיִּנְעֲדוּ לְלֶקֶת אֲלֵיהֶּ לְכַבֵּשׁ אוֹתָהּ: וַתֹּאמֶר
 אֲלֵיהֶם הִיְהוּדִיָּה גְדַעְתִּי אִם־אֶעֱשֶׂה זֹאת בַּת־מָנוֹת אֲנֹכִי וְאִם־לֹא

ט וַיִּהְיוּ אֶת־דַּעְתָּם וַיִּשְׁפִּילוּ אֶת־עֵינֵיהֶם לְבִלְתִּי הַבִּיט הַשְּׁמַיְמָה
 י וּלְבִלְתִּי זָכַר מִשְׁשֹׁמְרֵי־צַדִּיק: וַיִּתְעַצְבוּ שְׁנֵיהֶם בְּעִבְרָה וְלֹא הִגִּידוּ
 יא אִישׁ לְרֵעֵהוּ אֶת־מַקְאוּבָם: כִּי בּוֹשׁוּ לְהִגִּיד אֶת־תְּשׁוּקָתָם אֲשֶׁר
 יג יִגְדֹּלֵהוּ לְבֹא אֲלֵיהֶּ: וַיִּשְׁקְדוּ בְקִנְיָהּ יוֹם יוֹם לְרֹאוֹתָהּ: וַיֹּאמְרוּ אִישׁ
 לְרֵעֵהוּ גִלְגָּה־נָּא הַבֵּיתָה כִּי הִגִּיעָה שְׁעַת הָאֲכִילָה וַיָּצֵאוּ וַיִּסְרְדוּ
 יד אִישׁ מִרֵעֵהוּ: וַיִּסְבּוּ וַיִּשׁוּבוּ אֶל־הַמְּקוֹם הַהוּא וַיִּשְׁאַלּוּ אִישׁ לְרֵעֵהוּ
 טו מָה הַדְּבָר וַיֹּדֶוּ עַל־תְּשׁוּקָתָם אֲזַי שְׁמוֹ מוֹעֵד יָחַד אֲשֶׁר יוֹכְלוּ לְמַצֵּא
 טז אוֹתָהּ לְבַדָּה: וַיְהִי כִאֲשֶׁר שָׁמְרוּ הַמוֹעֵד וַתָּבֵא כַתְּמוּל שְׁלֹשָׁם הִיא
 טז וַשְּׁמִי נִגְדַּרְתִּיהָ לְבָדֵן וַתִּבְקַשׁ לְרַחֵץ בַּסַּרְדִּים כַּחַם הַיּוֹם: וְלֹא הִנֵּה
 יז שָׁם אָדָם מְלַבֵּד שְׁנֵי הַזְּקֵנִים הַנְּחָבָאִים וְהַשׁוֹמְרִים אוֹתָהּ: וַתֹּאמֶר
 יח לְנִגְדַּרְתִּיהָ הַבֵּיאִינִי־נָּא לִי שָׁמֶן וַתִּמְרוּקִים וַתִּסְרְדָה אֶת־דִּלְתוֹת הַסַּרְדִּים
 יח לְמַעַן אֲרַחֵץ: וַתַּעֲשִׂינָה כִּאֲשֶׁר אָמְרָה וַתִּסְרְדָה אֶת־דִּלְתוֹת הַסַּרְדִּים
 יט וַתִּצְאָנָה בְּדִלְתוֹת בִּירְקָתָיִם לְהַבִּיא אֶת־אֲשֶׁר צָוּוּ וְלֹא רָאוּ אֶת־
 יט הַזְּקֵנִים כִּי נְחָבָאוּ: וַיְהִי כִאֲשֶׁר יָצֵאוּ הַנְּעֻרֹת וַיִּקְוִמוּ שְׁנֵי הַזְּקֵנִים
 כ וַיִּרְוּצוּ אֲלֵיהֶּ: וַיֹּאמְרוּ רֵאשׁוֹן דִּלְתוֹת הַסַּרְדִּים קָרְדוּ וְאִין אִישׁ רוֹאֶה
 כא אוֹתָנוּ וַעֲתָה הַשְּׁמַעִי לָנוּ וְנָבֵא אֲלֵינוּ: וְאִם־לֹא נַעֲיֶדָה בְּךָ כִּי כָּא
 כב אֲלֵינוּ נִשֶׁר וְעַל־כֵּן שְׁלַחְתָּ אֶת־נִגְדַּרְתִּינוּ: וַתֹּאמֶר שׁוֹשְׁנָה וַתֹּאמֶר צַר
 לִי אִם־כִּי וְאִם־כִּי אִם־אֶעֱשֶׂה זֹאת בַּת־מָנוֹת אֲנֹכִי וְאִם־לֹא

118. Anm.) — הזקנים לא רצו להביט אל השמים, כי השמים מזכירים את האלהים והם יודעים שהאלהים יענוש אותם כפעלם. — הסיפור מבדיל בין דלתות הפרדס שהן פתוחות או סגורות לחוץ ובין דלתות פתוחות או סגורות לבית. הנערות נכנסות בדלתות האלה לבית. —

טו אַעֲשֶׂנָה לֹא אִמְלֹט מִיָּדְכֶם: טוֹב כִּי לֹא אַעֲשֶׂנָה וְאֶפֶל בְּיָדְכֶם
 יז מִחֲמַא לִסְנֵי יְיָ: וַיִּסְנוּ הָאֲנָשִׁים הַרְשָׁעִים מְלֵאֵי זַעַם בְּקַרְבָּם וְאוֹרְבִים
 לְהַמִּיתָהּ וַיָּבֹאוּ אֶל-בֵּית-מִזְבֵּד הָעִיר אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בָּהּ וַיִּזְעְרוּ כָּל-
 יח בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָיוּ שָׁם: וַנַּעֲמְרוּ שְׁנֵי הַזְּקֵנִים הַשּׁוֹסְטִים וַיֹּאמְרוּ
 שְׁלַחוּ וַקְרָאוּ לְשׁוֹשְׁנָה בַת-חַלְקָנָה הַיָּא אִשְׁתּוֹ יְהוֹנָדָּאִים וַיִּקְרָאוּ לָהּ
 יט מְהֵרָה: וַיְהִי כִּבּוֹא הָאִשָּׁה הַיָּא וְאֶבְיָהּ וְאִמָּהּ וַעֲבָדֶיהָ וַשְׁחֻחֻמֶיהָ
 כ קָמוּ חֲמֵשׁ מֵאוֹת בְּמִקְסָר וּבְנֵי שׁוֹשְׁנָה אַרְבָּעָה: וְהָאִשָּׁה הָיְתָה עֲגֻנָה
 כא מְאֹד: וַיִּצְווּ הַרְשָׁעִים לְגַלּוֹתָהּ לְמַעַן הַשְׁבִּיעַ אֶת-תַּאֲוָתָם מִיָּסְנָה:
 כב-כג וַיִּבְכּוּ כָל-אֲשֶׁר סָבִיבָהּ וְכָל-אֲשֶׁר רָאוּ אוֹתָהּ: וַיִּקּוּמוּ הַזְּקֵנִים
 כד הַשּׁוֹסְטִים וַיִּסְמְכוּ יְדֵיהֶם עַל-רֹאשָׁהּ: אַךְ לָבָּהּ בָּטַח בְּנֵי אֶלְהִיָּהּ

כנ אַעֲשֶׂנָה לֹא אִמְלֹט מִיָּדְכֶם: וְעַתָּה טוֹב לִי כִּי לֹא אַעֲשֶׂנָה וְאֶפֶל
 כד בְּיָדְכֶם מֵאֲשֶׁר אֶחְמָא לְנֵי: וְתִזְעַק שׁוֹשְׁנָה קוֹל גְּדוֹל וְגַם-שְׁנֵי
 כה הַזְּקֵנִים אָצְקוּ בְּגִידֶיהָ: וַיִּרְץ אֶחָד מֵהֶם וַיִּסְתַּח אֶת-דִּלְתוֹת הַסַּרְדִּים:
 כו וַיְהִי כְּאֲשֶׁר נִשְׁמַע בְּבֵית קוֹל הַצִּעֲקָה מִן-הַסַּרְדִּים וַיָּבֹאוּ לַרְאוֹת
 כז מֵהַיְהִיָּהּ לָהּ: וְכַאֲשֶׁר דִּבְּרוּ הַזְּקֵנִים אֶת-דְּבָרֵיהֶם וַיִּתְּבוּשְׁשׁוּ הַעֲבָדִים
 כח מְאֹד כִּי עוֹד לֹא הִגִּד כְּדָבָר הַזֶּה עַל-שׁוֹשְׁנָה: וַיְהִי מִמְחֻרַת כְּאֲשֶׁר
 נִקְהָלוּ הָעַם אֶל-יְהוֹנָדָּאִים בַּעֲלָהּ וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַזְּקֵנִים וְהָיָה מְלֵאִים
 כט מִחֻשְׁבוֹת רָשָׁע עַל-שׁוֹשְׁנָה לְהַמִּיתָהּ: וַיֹּאמְרוּ לִסְנֵי הָעַם שְׁלַחוּ-נָא
 ל וַקְרָא לְשׁוֹשְׁנָה בַת-חַלְקָנָה הַיָּא אִשְׁתּוֹ יְהוֹנָדָּאִים וַיִּשְׁלַחוּ: וְתָבֵא הַיָּא
 לא וְאֶבְיָהּ וְאִמָּהּ וַיִּלְדֶּיהָ וְכָל-קְרוֹבֶיהָ: וְשׁוֹשְׁנָה הָיְתָה עֲגֻנָה מְאֹד וַיִּסְתַּח-
 לב מִרְאָהּ: וַיִּצְווּ הַרְשָׁעִים לְגַלּוֹתָהּ וְאֶת-רֹאשָׁהּ כִּי מִקְסָה הָיְתָה לְמַעַן
 לג-לד יִשְׁבְּעוּ מִיָּסְנָה: וַיִּבְכּוּ כָל-אֲשֶׁר סָבִיבָהּ וְכָל-אֲשֶׁר רָאוּ אוֹתָהּ: וַיִּקּוּמוּ
 לה שְׁנֵי הַזְּקֵנִים בְּתוֹרֵי-הָעַם וַיְשִׁימוּ אֶת-יְדֵיהֶם עַל-רֹאשָׁהּ: וְתַבְּרָהּ

לב לגלותה. ἀποκαλύψαι. לא ברור מה צוו הזקנים, אם לגלות את ראש שושנה, להסיר את הצעיף שהתכסתה בו, או אם לגלות אפילו קצת בשרה. נשי ישראל מכסות את ראשיהן ובויון הוא להן לגלותו ברבים. בסוטה נהגה התורה טורענות ובויון: ופרע הכהן את ראש האשה (במד' ה' י"ח). לפי המשנה (סוטה א' ה'): כהן אוחו בבגדיה אם נקרעו נקרעו אם נפרמו נפרמו עד שהוא מגלה את לבה וסותר את שערה. הזקנים עושים בשושנה כמעשה סוטה, אע"פ שהיא בודאי אינה סוטה, כיון שעדים מעידים עליה שנטמאה. - הזקנים סומכים את ידיהם על ראש שושנה. אין סמיכה זו דומה למה שנאמר בשעיר המשתלח: וסמך אהרן את שתי ידיו על ראש השעיר החי (ויק' ט"ז כ"א), ששם השעיר סובל את עונות בני ישראל. וגם אינה דומה לסמיכה שהסומך נותן מרוחו על העל הנסמך (במד' כ"ה י"ח-כ"ח, דב' ל"ד ט'). אבל יש להשוות מה שכתוב בנוקב את השם: וסמכו כל השומעים את ידיהם על ראשו (ויק' כ"ב י"ב). הסומך מקבל עליו אחריות

כה ותשא את־ראשה ומבך בקרבה ותאמר: יי אלהי עולם היודע את־
 הכל בְּסִרְתָּם יִהְיֶה אִתָּה יְדַעְתָּ כִּי לֹא עֲשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר־טָסַלּוּ עָלַי
 כו הַרְשָׁעִים הָאֵלֶּה וַיִּקְשָׁב יי אֶת־תְּסַלְתֶּהּ: וַיֹּאמְרוּ שְׁנֵי הַזְּקֵנִים לֵאמֹר
 כו אֲנַחְנוּ הִתְהַלַּכְנוּ בְּסִרְדָּם הָאִישׁ הַזֶּה: וְכַאֲשֶׁר הִקְשַׁנו אֶת־הָאֲצָטְרִין
 כז רְאִינוּ אֶת־זֹאת שׁוֹכֶבֶת עִם־אִישׁ וְאֲנַחְנוּ עִמָּדָנוּ וְרְאִינוּ אוֹתָם שׁוֹכְבִים
 כח יחד: וְהֵם לֹא יָדְעוּ כִּי אֲנַחְנוּ עֹמְדִים עֲלֵיהֶם אִזּוּ נִדְּבַרְנוּ אִישׁ
 כט אֶל־רֵעֵהוּ לֵאמֹר נִדְּעָה־נָא מִי אֵלֶּה: וְנִקְרַב וְנִכַּר אוֹתָהּ אִךְ הַנֶּעֱר
 ל הַתְּפִסָּה וַיִּבְרַח: וַנֹּאחֶז אוֹתָהּ וְנִשְׁאַלְהָ מִי הָאִישׁ הַזֶּה: וְהָיָא לֹא
 לא הַיְגִידָה לָנוּ מִי הִנֵּה עַל־זֹאת הִנְנוּ עֲדִים וּמֵאַמֵּן לָהֶם כְּלִי־הַעֲדָה
 לב-לג בְּאֲשֶׁר הֵם זְקֵנֵי הָעָם וְשׁוֹסְטָיו: הִיא מוֹצֵאת לְמוֹת וְהִנֵּה מִלְּאֲךָ יי
 [בָּא] וַיִּמֵן הַמִּלְּאֲךָ בְּאֲשֶׁר אָנֹּה רוּחַ בִּינָה לְדִנְגָאֵל וְהוּא עוֹדְנוּ נֶעֱר:
 לב-לג וַיִּנְסַרְדַּ דְּנִינְאֵל אֶת־הַהֶמּוֹן וַיַּעֲמַד בְּתוֹכָם וַיֹּאמֶר: הַאֲמָנָם סְתָאִים
 אַתֶּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵן לֹא דְרַשְׁתֶּם וְלֹא יְדַעְתֶּם נְכוּנָה וְהִנְכֶם מְרַשְׁעִים

לו וּמִבֶּטַח הַשְּׂמִימָה כִּי לָבָה בְּטַח בְּנֵי: וַיֹּאמְרוּ הַזְּקֵנִים בְּאֲשֶׁר הִתְהַלַּכְנוּ
 לז לְבַדְנוּ בְּסִרְדָּם וּמָבֵא הָאִשָּׁה הַזֹּאת עִם־שְׁמֵי נְשׂוֹתֶיהָ וּמִסְגֵּר אֶת־
 לו דְּלִתּוֹת הַסִּרְדָּם וּתְשַׁלַּח אֶת־הַנְּעֲרוֹת: וַיָּבֵא אֶלֶיָּה נֶעֱר וְחָבֵא
 לח שָׁם וַיִּשְׁכַּב עִמָּה: וְאֲנַחְנוּ בְּסִנְתַּת הַסִּרְדָּם רְאִינוּ אֶת־הַנְּבִלָּה וְנָרַץ
 לט אֶל־יָהֶם: וְכַאֲשֶׁר רְאִינוּ אוֹתָם יחד לֹא יָכַלְנוּ לְתַפְּשׁ אוֹתוֹ כִּי נִכַּר
 כ-כא עָלֵינוּ: אִךְ אֶת־זֹאת אָחֳזָנוּ וְנִשְׁאַל אוֹתָהּ מִי הִנֵּה הַנֶּעֱר: וּמֵאַמֵּן
 כב לַהֲגִידָה לָנוּ וְעַל־זֹאת אֲנַחְנוּ עֲדִים וּמֵאַמֵּן לָהֶם הַעֲדָה בְּאֲשֶׁר הֵם
 כג זְקֵנֵי הָעָם וְשׁוֹסְטָיו וַיִּשְׁסַטּוּ אוֹתָהּ לְמָנוֹת: וּתְנַעַק שׁוֹשְׁנָה קוּל גְּדוּל
 כד לֵאמֹר אֵלֶּהי עוֹלָם יוֹדֵעַ הַנְּסֻתוֹת יוֹדֵעַ כָּל בְּסִרְתָּם נִהְיָה: אַתָּה
 כה יוֹדֵעַ כִּי שָׁקַר יַעֲנֵנוּ בִּי וְהִנֵּה אָנֹכִי מֵתָה וְלֹא עֲשִׂיתִי מֵאוּמָה מֵאֲשֶׁר
 כו-כז טָסַלּוּ אֵלֶּה עָלַי: וַיִּשְׁמַע יי אֶת־קוֹלָהּ: הִיא מוֹצֵאת לְמָנוֹת וַיִּי אֵלֶּהִים
 כח גַּתֵּן רוּחַ קָדְשׁוֹ עַל־נֶעֱר קַמֵּן דְּנִינְאֵל שְׁמוֹ: וַיִּקְרָא קוּל גְּדוּל נְכוּ
 כט אָנֹכִי מִדְּמֵי הָאִשָּׁה הַזֹּאת: וַיִּסֵּן אֶלָּיו כְּלִי־הָעָם וַיֹּאמְרוּ מִה־הַדְּבָר
 סא הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ: וַיַּעֲמַד בְּתוֹכָם וַיֹּאמֶר הַאֲמָנָם סְתָאִים אַתֶּם בְּנֵי־
 סב יִשְׂרָאֵל הֵן לֹא סִקְרַתֶּם וְלֹא יְדַעְתֶּם אֶת־הַנְּכוּנָה וּמְרַשְׁעֵנוּ בְּתִי־
 סג-סד יִשְׂרָאֵל: וְעַתָּה שׁוּבוּ אֶל־בֵּית־הַדִּין כִּי שָׁקַר עָנֵנוּ כִּהָּ אֵלֶּה: וַיִּמְחַדּוּ
 סה כְּלִי־הָעָם לְשׁוּב וַיֹּאמְרוּ אֶלָּיו הַזְּקֵנִים בּוֹא וּשְׁכַדְהָ־נָא בְּתוֹכְנוּ וְהַיְגִידָה

לד בת-ישראל: ועסה הקרדו-ינא אותם לי הרחק האחד מרעהו למען
 לה אהקר אותם: וכאשר התקרדו ויאמר דניאל אל-העדה ועסה אל-
 תראום שבהם וקנים לאמר לא ושקרו כי חקר אהקר אותם כאשר
 לו נגלה-לי: ויקרא לאחד מהם ויביאו את-הזקן לפני הנער ויאמר
 לו דניאל שמעה אתה אשר בליית ימיה ברעות עסה גיעוה
 לו החסאים אשר חסאתם מאז: האמינו בה כי תשמע ותשפט בין דם
 לדם ואסה הרשעה צדיק והצדיק רשע וני אמר ונקי וצדיק אל-
 לה תברג: ועסה תמת אינה עץ ואינה המקום בו ראת אותם יחד:
 לס-ו ויצן הרשע ויאמר תמת מסיכי: ויאמר הנער היטב שקרת בנפשך
 סא כי מלאך יי קורע היום את-נפשך: ויצב את-נה לקד ויאמר
 להביא את-האחר ויאמר אליו מדוע זרעה בסכסך קורע צידון
 סב ולא קורע יהודה הנשי הדימה בתאנה השקלה: וקבה עשיתם
 לבנות ישראל והן מיראה נקנעו לכם אך בת-יהודה [אחת] לא

נא לנו כי לה גמן אלהים את-הזקנה: ויאמר אליהם דניאל הקדילו
 נב אותם הרחק האחד מרעהו ואני אהקר אותם: וכאשר הקרדו
 האחד מרעהו ויקרא את-האחד ויאמר לו אתה אשר בליית ימיה
 נג ברעות עסה הגיעוה החסאים אשר חסאתם מני אז: שססת משפטי
 שקר לברשיע את-הצדיקים ולהצדיק את-הרשעים וני אמר ונקי
 נד וצדיק אל תברג: ועסה אם-ראית את-זאת אמר תמת אינה עץ
 נה ראת אותם יחד ויאמר תמת מסיכי: ויאמר דניאל היטב שקרת
 בנפשך וקבר לקח מלאך אלהים דבר מאת אלהים לקרע אותך
 נז לשנים: ויצב אותו לקד ויצו להביא את-השני ויאמר לו זרע
 נו קנען ולא זרע יהודה הנשי הדימה [בתאנה] את-לבה: קבה
 עשית לבנות-ישראל והן מיראתן נקבשו לפניכם אך בת-יהודה

סח הפורענות ומעיד שנעשה לנסמך מה שראוי לו. - דניאל מלמד זכות, לא לפי ההלכה (משנה
 סנהד' י"א ב'), אלא לפי האגדה העממית, ובודק את העדים לפי התורה: ודרשת וחקרת
 ושאלת היטב (דב' י"ג ט"ו). ולפי ההלכה: היו בודקין אותן בשבע חקירות (משנה סנהד'
 ה' א'). ודומה ביותר מה שנאמר על בן זכאי: מעשה ובודק בן זכאי בעוקצי תאנים (משנה
 שם) אמר להם תאנה זו עוקציה דקין עוקציה גסין תאנים שחורות תאנים לבנות (סנהדרין
 נד מ"א א'). - מ ס ט י כ י. *σχίλος*. ביר ע"א י"א מפורש לוט (ברא' מ"ג י"א) מסיכי, ובתוספתא
 (שבת י"ב 8-127) אין לועסין מסיכי בשבת (וע' Löw, Flora I, 196, IV, 59). לענין הלשון

זכרה לקבל את-מחלת השאתכם: ועתה אָמַר-נָא לי תחת אי-נה עץ
 זכ וּבְאִינָה מְקוּם בְּגוֹן תְּפִשְׁתָּ אוֹתָם יַחַד וַיֹּאמֶר תַּחַת אֲלוֹן: וַיֹּאמֶר דְּנִיָּאל
 חוּטָא אֶתָּה מִלְּאֵךְ וְ עוֹמֵד וְסָרְבוּ בְּדוֹ עַד-אֲשֶׁר יִשְׁמִיד אֶתְכֶם הָעָם
 זח לְיִשְׂרָאֵל אֶתְכֶם: וְתָרַע כְּלִי-הָעֵדָה לְעַר עַל-אֲשֶׁר הוֹכִיחַ עַל-פִּי אֲשֶׁר הוֹדוּ
 בְּפִיָּהֶם כִּי עַד-יִשְׁקַר הֵם וּקְמַצְנוֹת הַתּוֹרָה עָשׂוּ לָהֶם כְּאֲשֶׁר וּמָמוּ לַעֲשׂוֹת
 לְאַחֹתָם וַיֹּאסְרוּ אוֹתָם וַיּוֹצִיאוּם וַיִּשְׁלִיכוּ אוֹתָם אֶל-הַנְּזָא וּמִלְּאֵךְ וְ
 טו-מז שְׁלַח אֵשׁ בְּתוֹכָם: וַיִּמְלֹט דָּם נְקִי בַיּוֹם הַהוּא: לְכֹן הַנְּעָרִים הֵם
 זח הַכִּיבִי יַעֲקֹב בְּתֵם-לְבָבָם: וְאַנְחֵנוּ נִשְׁמַר וְאַתְּ-הַנְּעָרִים] לַהֲיוֹתָם לְבָנֵי
 חֵיל כִּי הַנְּעָרִים יִרְאוּ אֶת-יְיָ וַיִּהְיֶה כְּהֵם רוּחַ בְּיָנָה וְדַעַת לְעוֹלָם וָעַד:

ג. בל והתנין

נוסח השבועים

א מְנַבּוֹאת חֲבָקוּק בְּדִי-הוֹשֵׁעַ מִשְׁבָּט לֵוִי
 ב אִישׁ כֹּהֵן הָיָה וְשָׁמוֹ דְּנִיָּאל בֶּן-הַבָּבֶל וְהוּא עוֹמֵד לְפָנֵי מֶלֶךְ

זח [ואחת] לא סְבָלָה אֶת-תְּשׂוּאֹתְכֶם: וְעַתָּה אָמַר-לִי תַחַת אִי-נָה עֵץ תְּפִשְׁתָּ
 זט אוֹתָם יַחַד וַיֹּאמֶר תַּחַת אֲלוֹן: וַיֹּאמֶר לוֹ דְּנִיָּאל הַיֵּטֵב שְׁמַרְתָּ גַם-אֶתָּה
 כ בְּרֵאשֶׁךְ וְהִנֵּה מִלְּאֵךְ וְ עוֹמֵד וְסָרְבוּ בְּדוֹ לְגֹזֵר אוֹתָךְ לְשָׁנִים
 ס לַהֲשִׁמִּידְכֶם: וְתָרַע כְּלִי-הָעֵדָה קוֹל גְּדוֹל וַיִּבְרָכוּ אֶת-הָאֱלֹהִים הַמּוֹשִׁיעַ
 סא לְמִנְחָלִים לוֹ: וַיִּקְוִמוּ עַל-שְׁנֵי הַנְּקִיָּים כִּי דְנִיָּאל הוֹכִיחַ עַל-פִּיָּהֶם הֵמָּה כִּי
 עַד-יִשְׁקַר הֵם וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם כְּאֲשֶׁר וּמָמוּ לַעֲשׂוֹת לְרַעֲיָהֶם: וַיַּעֲשׂוּ כַתּוֹרַת
 סב מִשָּׁה וַיִּמְיִתּוּ אוֹתָם וַיִּמְלֹט דָּם נְקִי בַיּוֹם הַהוּא: וַיִּהְלְלוּ חַלְקֵיהֶוּ וְאַשְׁתּוֹ
 סג אֶת-הָאֱלֹהִים עַל-בְּתֵם הֵמָּה וּבַעֲלָה יְהוֹנָקִים וְכַל-קְרוֹבֵיהֶ עַל-אֲשֶׁר לֹא
 סד נִמְצָא בָּהֶּ דְבַר עֲרֻנָּה: וְדְנִיָּאל גְּדוֹל בְּעֵינֵי הָעָם מִן-הַיּוֹם הַהוּא וְהַלְאָה:

בל והתנין

נוסח תאודוסיון

א-ב וַיִּאֲסַף הַמֶּלֶךְ אֶשְׁמוּאֵל אֶל-אַבְדֹתָיו: וַיִּירָשׁ כּוֹרֶשׁ הַפָּרְסִי אֶת-

גז-נח נופל על הלשון כאן ביוונית ע' במבוא. - שושנה היא יהודיה והוא יחוס גדול. - א לון.
 πρίνος (ע' Löw, I 623, IV 59). - מלאך ה' עומד וחרבו בידו. השהו דהיא
 כ'א ט'יו בעת הדבר: וישא דוד את עיניו וירא את מלאך ה' עומד בין הארץ ובין השמים
 וחרבו שלופה בידו. וכמה פעמים באגדה בפרט באגדת יהושע בן לוי. -

א מעשה בל. - באמת אין שום יחס בין חבקוק ובין דניאל. קצת מחוקרי המקרא סברו
 שחבקוק ניבא בימי אלכסנדר מקדון. לפי הפירושו הפשוט ניבא בעת שממשלת בבל התחילה
 להתפשט. על כל פנים לא היה בן דורו של דניאל. ויש ליתן טעם מדוע נקשר למעשה בל

ג קָבַל: וַיְהִי שָׁם צֶלֶם וּשְׁמוֹ בַּל אֲשֶׁר עָבְדוּ בְּנֵי-קָבַל וְהִקְרִיבוּ לוֹ
 בְּכֻלֵּיהֶם יוֹם שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה קָאָה סֵלֶת חֲטָיִם וְאֶרְבָּעָה כְּבָשִׂים וְשֵׁשׁ
 ד בָּתִּים שָׁמֶן: גַּם הַמֶּלֶךְ עָבַד אוֹתוֹ וְקָא בְּכֻלֵּיהֶם יוֹם וְהִשְׁתַּחֲוָה לוֹ
 וְדִנְיָאֵל יִתְפַּלֵּל לֵזֵי וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל־דִּנְיָאֵל מְדוּעַ אֵינְךָ מִשְׁתַּחֲוֶה
 ה לְבַל: וַיֹּאמֶר דִּנְיָאֵל לְמֶלֶךְ אֵינְנִי עוֹבֵד כִּי אִם אֶת־יְיָ אֱלֹהִים קוֹנֵה
 ו שָׁמַיִם וְאָרֶץ אֲדוֹן כָּל־בְּשָׂר: וַיֹּאמֶר לוֹ הַמֶּלֶךְ הֲנֵה אֵינְנוּ אֱלֹהִים
 ז הַאֵינְךָ רוֹאֶה כִּמָּה מוֹצִיאִים עָלָיו וְלִמְאֻדָּלוֹ בְּכֻלֵּיהֶם יוֹם: וַיֹּאמֶר
 לוֹ דִּנְיָאֵל אֶל־קָא אֶל־יִתְעָה אוֹתָךְ אִישׁ כִּי הֵן הוּא תְּרַשׁ מִסְּנִימָה
 וְנִחְשֶׁת מַחוּץ בְּנֵי אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים נִשְׁבַּעְתִּי כִּי הוּא לֹא־אֶכֶל מֵאוֹמָה

ג-ד מִמְּלִכְתּוֹ: וַיְהִי דִנְיָאֵל עוֹמֵד לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ וְנִקְבַּד מִכָּל־רַעְיוֹ: וַיְהִי
 לְאֲשֵׁי קָבַל צֶלֶם וּשְׁמוֹ בַּל וַיּוֹצִיאוּ עָלָיו וְלִמְאֻדָּלוֹ בְּכֻלֵּיהֶם יוֹם
 ה שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה קָאָה חֲטָיִם וְאֶרְבָּעִים כְּבָשִׂים וְשֵׁשׁ בָּתִּים יָיִן: וְגַם
 הַמֶּלֶךְ עָבַד אוֹתוֹ וַיִּבְאֵא בְּכֻלֵּיהֶם יוֹם לְהִשְׁתַּחֲוֹת לוֹ וְדִנְיָאֵל
 מִשְׁתַּחֲוֶה לֹא־לָהּוּ וַיֹּאמֶר לוֹ הַמֶּלֶךְ מְדוּעַ אֵינְךָ מִשְׁתַּחֲוֶה לְבַל:
 ו וַיֹּאמֶר כִּי אֵינְנִי עוֹבֵד צֶלָמִים מַעֲשֵׂי יְדֵי אָדָם כִּי־אִם אֶת־יְיָ אֱלֹהִים
 ז הַחַי קוֹנֵה שָׁמַיִם וְאָרֶץ אֲדוֹן כָּל־בְּשָׂר: וַיֹּאמֶר לוֹ הַמֶּלֶךְ הַאֵינְךָ
 חוֹשֵׁב כִּי הַבַּל הוּא אֵל חַי אוֹ הַאֵינְךָ רוֹאֶה כִּמָּה הוּא אוֹכֵל וְשׂוֹמֵה
 ח בְּכֻלֵּיהֶם יוֹם: וַיִּצְחַק דִּנְיָאֵל וַיֹּאמֶר אֶל־תִּשְׁלֵךְ אֶת־נַפְשְׁךָ הַמֶּלֶךְ כִּי
 ט הוּא מִסְּנִימָה תְּרַשׁ וּמַחוּץ נִחְשֶׁת וְלֹא אֶכֶל מֵעוֹדוֹ: וַיִּקְצַף הַמֶּלֶךְ

ותנין. הטעם הראשון שדניאל, לפי ס' דניאל, חי בבית מלך בבל וחבוקו הוא אחד מן
 הנביאים שניבאו בתקופת, הכשדים הגוי המר והנמהר" (חבוקו א' ו'). ונראה לי שאפשר
 למצוא עוד טעם: לדניאל הובא στάμνος שהוא חבוקו יין, ובחוקו הוא לשון נופל
 על לשון חבוקו. — ויש להעיר שבדוי הוא לגמרי שחבוקו היה בן יהושע משבט לוי
 2 ושדניאל היה כהן, וגם בדוי שהוא בן הבל. — דניאל הוא מיועצי מלך בבל. תרגום הע'
 אינו קורא את המלך בשמו, אבל ׀ יודע שהוא כורש הפרסי והוא לכד את בבל ומלך גם
 בבבל. ובעל אנדה זו סמך על דברי ס' דניאל: ויהי דניאל עד שנה אחת לכורש המלך
 (א' כ"א), ודניאל דנה הצלח במלכות דריוש ובמלכות כורש פרסאה (ו' כ"ט). בס' דניאל
 משליך נבוכדנאצר את דניאל אל בור האריות, ובאגדת בל כורש משליכו, לפי ׀ שמוסיף
 שכורש קבל את המלוכה מאשטואגס שהוא אבי אמו. באמת כורש לא קבל את הממשלה
 בירושה אלא במלחמה קשה גבר על מדי. — בל=בעל. בל מרודך ידוע כמו ראש
 האלילים בבבל והוא מגין על בבל הבירה, וכאשר נפלה בבל כרע בל (ישע' מ"ו א'),
 1 נלכדה בבל הוביש בל חת מרודך (ירמ' נ' ב'). — בתרגום הע' שמים לפני בל שמן, ועל פי
 ׀ — יין. והיין עיקר שהוא נזכר גם בהמשך הסיפור. —

ח מִקְמִיו: וַיִּקְצַף הַמֶּלֶךְ וַיִּקְרָא לְשִׁקְיָדֵי הַמֶּקְדֵּשׁ וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם הַגִּידוּ
 ט לִי מִי הָאוֹכֵל אֶת־כֶּלֶאֱשֶׁר יִקְרִיבוּ לְבַל וְאִם־לֹא מוֹת תָּמוּתוּ: או
 [נְמוּת] דְּנִיאל הָאוֹמֵר בֶּל אֵינְנוּ אוֹכֵל אֶת־זֶה וַיִּשְׁנֹו וַיֹּאמְרוּ בֶּל הוּא־
 הוּא הָאוֹכֵל אֶת־זֶה וַיֹּאמֶר דְּנִיאל לַמֶּלֶךְ יְהִי כֵן אִם־לֹא אוֹכִים כִּי
 י לֹא בֶּל הוּא הָאוֹכֵל מוֹת אָמוּת נִם־אֲנֹכִי נִם־כֶּלֶאֱשֶׁר אֲתִי: וְלִבֶּל
 הָיוּ שְׂבָעִים כְּהֵנִים מִלְּבַד נְשִׂיָהִם וּבְנֵיהֶם וַיָּבִיאוּ אֶת־הַמֶּלֶךְ אֶל־
 יא בֵּית הָאֱלִיל: וַיּוֹשֶׁם הַמַּאֲכָל לְעֵינֵי הַמֶּלֶךְ וּלְעֵינֵי דְנִיאל וַיִּזְיַן־מִסָּדֵךְ
 יב הוֹבָא וַיּוֹשֶׁם לְסַנִּי בֶּל: וַיֹּאמֶר דְּנִיאל הִנֵּה רוּחָהּ הַמֶּלֶךְ אֶת־כָּבֶל
 יג אֱלֹהֵי מְנַחִים: וְאַתָּה עֲתָה חָתָם אֶת־מְנוּעוּלֵי הַהֵיכָל כַּאֲשֶׁר יִסְגַר
 יד וַיִּטַּב הַדָּבָר בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ: וַיִּצְוּ דְנִיאל אֶת־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אֲתוֹ
 לְהוֹצִיא אֶת־כֶּלֶאֱשִׁישׁ מִן־הַהֵיכָל וְלִקְרַע אֶת־הַהֵיכָל אֶסֶר וְאִישׁ מֵאֲשֶׁר
 הָיוּ בַחוּץ לֹא יִדְרַע וַיִּסְגַר אֶת־הַהֵיכָל וַיִּצְוּ לְחָתָם אוֹתוֹ בְּטַבַּעַת
 טו הַמֶּלֶךְ וּבְטַבַּעוֹת נְכַבְדֵי הַכְּהֵנִים: וַיְהִי מִמְּחֻרָת וַיָּשׁוּבוּ אֶל־הַמֶּקְדָּשׁ
 וּכְהֵנִי בֶּל בָּאוּ בְּעֵד דְּלָתוֹת נִסְתָּרוֹת וַיֹּאבְדוּ אֶת־כֶּלֶאֱשֶׁר־הָעֲרוּךְ לְבַל
 וַיִּשְׁתּוּ אֶת־הַיַּיִן: וַיֹּאמֶר דְּנִיאל הַכְּהֵנִים רְאוּ אֶת־חוֹתְמֵיכֶם אִם־

וַיִּקְרָא לְכַהֲנָיו וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם אִם־לֹא תִגִּידוּ לִי מִי־הוּא הָאוֹכֵל אֶת־
 י כֶּלֶאֱשֶׁר־נִשְׁנָה [לְבַל] מוֹת תָּמוּתוּ: וְאִם תִּרְאוּ כִי הִבֵּל אוֹכֵל זֶה יָמוּת
 דְּנִיאל עַל־אֲשֶׁר דָּבַר סָרָה עַל־בֶּל וַיֹּאמֶר דְּנִיאל לַמֶּלֶךְ כִּדְבַרְךָ
 יא כֵן יְהִי: וְלִבֶּל הָיוּ שְׂבָעִים כְּהֵנִים מִלְּבַד נְשִׂיָהִם וּבְנֵיהֶם וַיִּלְךְ
 יב הַמֶּלֶךְ וּדְנִיאל אֶל־מִקְדֵּשׁ בֶּל: וַיֹּאמְרוּ כְהֵנִי בֶּל הִנֵּה אֲנַחְנוּ רְצִים
 הַחוּצָה וְאַתָּה הַמֶּלֶךְ שׂוֹם־נָא אֶת־הַמַּאֲכָלִים וְאֶת־הַיַּיִן וַיִּסְגַר אֶת־
 יג הַדְּלָת וַחָתָם אוֹתָהּ בְּטַבַּעְתָּךְ: וְהִנֵּה מִמְּחֻרָת אִם־לֹא תִמָּצֵא אֶת־
 הַבֵּל נֶאֱכָל עַל־יְדֵי בֶּל מוֹת נְמוּת אוּ [נְמוּת] דְּנִיאל עַל־אֲשֶׁר דָּבַר
 יד עֲלֵינוּ בְּנֹכְבִים: וַיְהִי הַדָּבָר נֶקַל בְּעֵינֵיהֶם כִּי [בְּקָר] עָשׂוּ מִסַּחַת
 טו הַשְּׁלֶחֶן שְׂמַח נִסְתַּר וְכוּ הָיוּ בָאִים תְּמִיד וְנוֹשְׂאִים אִתָּם: וַיְהִי כַאֲשֶׁר
 יָצְאוּ הַמֶּה וַיּוֹשֶׁם הַמֶּלֶךְ אֶת־הַמַּאֲכָלִים לְסַנִּי בֶּל וּדְנִיאל צָנָה אֶת־
 נִסְרָיו וַיָּבִיאוּ אֶסֶר וַיִּזְרְעוּ אֶת־כֶּלֶאֱשֶׁר־הַהֵיכָל לְעֵינֵי הַמֶּלֶךְ לְכַדּוֹ וַיִּצְאוּ
 טז וַיִּסְגְּרוּ אֶת־הַדְּלָת וַיְחַתְּמוּ אוֹתָהּ בְּטַבַּעַת הַמֶּלֶךְ וַיִּלְכוּ: וַיָּבִאוּ
 הַכְּהֵנִים בְּלִילָהּ בְּמִשְׁפָּטָם [הֵם] וְנְשִׂיָהִם וּבְנֵיהֶם וַיֹּאבְדוּ אֶת־הַבֵּל
 יז וַיִּשְׁתּוּ: וַיִּשְׂפֹּם הַמֶּלֶךְ מִמְּחֻרָת וּדְנִיאל עִמּוֹ: וַיֹּאמֶר הָאֵם שְׁלָמִים

שְׁלָמִים הֵם וְאַתָּה הַמֶּלֶךְ הַבִּיטָה אִם-לֹא נַעֲשֶׂה דְבַר-מָה אֲשֶׁר לֹא
 יו-יח כְּנִשְׁפָּה; וַיִּמָּצְאוּ אֶת-הַחוֹתָם כַּאֲשֶׁר הִנֵּה וַיִּסִּירוּ אֶת-הַחוֹתָם; וַיִּסְתְּחוּ
 אֶת-הַדְּלָתוֹת וַיֵּרְאוּ וְהִנֵּה כָל-אֲשֶׁר הוּשָׁם לִפְנֵי בַל נֶאֱכַל וְהַשְּׁלֶחָנוֹת
 רִיקִים וַיִּשְׂמַח הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר אֶל-דָּנִיֵּאל גְּדוֹל בַּל וְכָל-רַמְיָה לֹא
 יט נִמְצְאוּ בוֹ; וַיִּצְחַק דָּנִיֵּאל וַיֹּאמֶר אֶל-הַמֶּלֶךְ גִּשְׁה-נָא הִנֵּה וַרְאֵה
 כ אֶת-מַרְמַת הַכְּהֻנִּים וַיֹּאמֶר דָּנִיֵּאל לְמִי הַעֲקֹבוֹת הָאֵלֶּה; וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ
 כא לְאֲנָשִׁים לְנָשִׁים וְלִילָדִים; וַיָּבֹא אֶל-הַבַּיִת אֲשֶׁר הַכְּהֻנִּים נֹאֲסָסִים
 שָׁם וַיִּמָּצְא אֶת-מַאֲכָלֵי בַל וְאֵת יַיִנו וַיֵּרָא דָּנִיֵּאל אֶת-הַמֶּלֶךְ אֶת-
 הַדְּלָתוֹת הַנִּסְתָּרוֹת אֲשֶׁר בָּהֶן בָּאוּ הַכְּהֻנִּים וַיֹּאבְלוּ אֶת-אֲשֶׁר יַקְרִיבוּ
 כב לְבַל; וַיִּנְרָשֶׁם הַמֶּלֶךְ מִבַּיִת בַּל וַיִּסְגְּרוּם אֶל-דָּנִיֵּאל וְאֶת-הַחֹק אֲשֶׁר
 כג הִנֵּה נִתֵּן לוֹ נִתֵּן לְדָנִיֵּאל וְאֶת-בַּל נִתְּעַ; וַיְהִי גַם-סַמְיִן בְּמִקּוֹם הַהוּא
 כד וַיַּעֲבְדוּ אוֹתוֹ בְּנֵי כָּבָל; וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְדָנִיֵּאל הֵן עַל-זֶה לֹא תֹאמַר
 כה כִּי נִחַשְׁתָּ הוּא הִנֵּה הוּא חַי וְאוֹכֵל וְשׁוֹמֵה וְעַתָּה הִשְׁתַּמְחֵה-נָא לוֹ;
 וַיֹּאמֶר דָּנִיֵּאל הַמֶּלֶךְ תִּנְנִי וְאֲשַׁמִּיד אֶת-הַסַּמְיִן בְּלִי תִּרְב וּבְלִי מִקָּל

יט הַחוֹתָמוֹת דָּנִיֵּאל וַיֹּאמֶר שְׁלָמִים הַמֶּלֶךְ; וַיְהִי כַּאֲשֶׁר סָתְחוּ אֶת-
 הַדְּלָתוֹת וַיִּבֹט הַמֶּלֶךְ אֶל-הַשְּׁלֶחָן וַיִּקְרָא קוֹל גְּדוֹל גְּדוֹל אֵתָה בַל
 כ וְאִין עִמָּךְ רַמְיָה עַד-מָה; וַיִּצְחַק דָּנִיֵּאל וַיִּסְוֶק בְּמִלְךְ לְבַל-יָבֹא
 הַבִּיטָה וַיֹּאמֶר רְאֵה-נָא אֶת-הַקְּרַקַע וְהַכְּרָנָא לְמִי הַעֲקֹבוֹת הָאֵלֶּה;
 כא וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ הִנֵּנִי רוֹאֵה עֲקֹבוֹת אֲנָשִׁים וְנָשִׁים וְיִלָּדִים; וַיִּקְצַף
 הַמֶּלֶךְ וַיִּאֲסַף אֶת-הַכְּהֻנִּים וְאֶת-נְשִׂיהֶם וְאֶת-בְּנֵיהֶם וַיִּרְאֶהוּ אֶת-
 הַדְּלָתוֹת הַנִּסְתָּרוֹת אֲשֶׁר בַּעֲדָן בָּאוּ וְאָבְלוּ אֶת-אֲשֶׁר עַל-הַשְּׁלֶחָן;
 כב וַיִּמְיַטֶם הַמֶּלֶךְ וַיִּמְן אֶת-הַבַּל מִתְּנֵה לְדָנִיֵּאל וְאֵת בַּל וְאֶת-הַיִּכְלוֹ
 כג-כד נִתְּעַ; וַיְהִי שָׁם סַמְיִן גְּדוֹל וַיַּעֲבְדֶהוּ אֲנָשִׁי כָּבָל; וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ
 לְדָנִיֵּאל הֵן לֹא תוֹכֵל לֵאמֹר אִין זֶה אֱלֹהִים חַי וְעַתָּה הִשְׁתַּמְחֵה
 כה לוֹ; וַיֹּאמֶר דָּנִיֵּאל לִנְי אֱלֹהֵי אֲנִי מִשְׁתַּמְחֵה כִּי הוּא אֱלֹהִים חַי;
 כו וְאַתָּה הַמֶּלֶךְ הַיְיִסְהֵר-לִי וְאַהֲרַג אֶת-הַסַּמְיִן בְּלִי-תִּרְב וּבְמִקָּל וַיֹּאמֶר

מ ע ש ה ה ת נ ין - לפי אגדה זו הבבלים עובדים את התנין. ידוע שבאמונת הבבלים
 בל-מרודך הורג את התנין תהום ואת התנין קינגו. גם במצרים יראו את הלוייתן. וזכרון
 המיתוס הבבלי נשמר גם בספרי קדשנו: על לוייתן נחש בריח ועל לוייתן נחש עקלתון (ישע'
 כ"ז א'), ורומזים על זרוע ה' „המחצבת רהב המחוללת תנין" (שם נ"א ט'), ומפארים את
 ה': שברת ראשי תנינים על המים אתה רצצת ראשי לוייתן (תהל' ע"ד י"ג-י"ד), ובתבונתו
 מחץ רהב (איוב כ"ו י"ב), ועוד. - לענין התנין שנהרג ע"י מאכל שאין בטנו יכולה לשאתו

כו ויזאל המלך ויאמר הנה הוא בנדף: ויקח דניאל שלשים מנה וסת
 בלילה בחלב ובשער ויגלש את-הכל לבצק אחד וישלף אל-שי
 התנין ויאכל ותבקע בטנו ויראהו את-המלך ויאמר הלא לזה
 כז תעברו: ויתגודרו מכל-הארץ על-דניאל ויאמרו המלך התנהד את-
 כח הכל נתן ואת-התנין הרג: וירא המלך את עס-הארץ מתגודד עליו
 כט ויקרא אל-העומדים לשקנו ויאמר הקני נזמן את-דניאל למנות: ויהי
 ל שם גב אשר בו כלכלו שבקה אריות כי צרי המלך נתנו להם
 ל לשרף ובכל-יום ויום היו להם גויות שני בני-מנות למאכל: וישלף
 לה המזון את-דניאל הבורה למען ישרף וגם קבורה לא תהנה-לו
 לא ויהי דניאל בבור ששה ימים: ויהי ביום הששי ויקח מבקוק בדרו
 לב בפרות להם בלילות בנזיד בקערה ובקבוק יין-מסך ויצא השדה
 לב אל-הקוצרים: וידבר מלאך יי אל-מבקוק ויאמר אליו פה אמר יי
 ל אלהים את-המאכל אשר בנדף הבא אל-דניאל אשר בבור האריות
 לז בקבל: ויאמר מבקוק יי אלהים לא ראיתי את-קבל וגם-את-הבור אינני

כו המלך הנה נתמיו בנדף: ויקח דניאל וסת וחלב ושער ויבשלם
 יחד ויעש חלות ויתנן אל-שי התנין ויאכל התנין ויבקע ויאמר
 כח ראו את-יך-אתכם: ויהי כאשר שקעו אנשי קבל וירגזו מאד
 וילזנו על-המלך ויאמרו המלך התנהד את-הכל נתן ואת-
 כט התנין הרג ואת-הבלהנים וקח: ויבאו אל-המלך ויאמרו סן את-
 ל דניאל בדרנו ואם-לא הקנו הורגים אותך ואת-ביתך: וירא המלך
 כי הציקו לו מאד ויסן להם מאנס את-דניאל: וישליכו אותו
 לא-לב-אל-בור האריות ויהי שם ששת ימים: ובבור היו שבקה
 אריות ובכל-יום נתנו לשניהם שתי גויות-אדם ושני קבשים
 לז ואז לא נתן להם מאומה למען אשר יאכלו את-דניאל: ובארץ
 יהודה הנה מבקוק הנביא והוא בשל קזיד ונקל את-הלחם בסיר
 לד ויצא השדה לשאת אותו אל-הקוצרים: ויאמר מלאך יי אל-
 מבקוק שא-נא את-המאכל בנדף בקלה אל-דניאל אשר בבור
 לה האריות: ויאמר מבקוק יי לא ראיתי את-קבל ואינני יודע את-

לר יודע איז: ויאחזו מלאך וְ אֶת־בְּקוֹק בְּצִיצַת רֹאשׁוֹ וַיִּשְׁאַהֲוּ
 לה וַיִּצְיִנְהוּ מִמַּעַל לַבּוֹר בְּבָבֶל: וַיֹּאמֶר בְּבִקוֹק אֶל־דְּנִיאל קוּם אֲכַל
 לו אֶת־הַמַּאֲכָל אֲשֶׁר שָׁלַח לָךְ וְ אֱלֹהִים: וַיֹּאמֶר דְּנִיאל זָכַר וַכְּרַמְנִי
 לו וְ אֱלֹהִים אֲשֶׁר אֵינְנוֹ עֹזֵב אֶת־אוֹתֵיכֶיז: וַיֹּאכַל דְּנִיאל וּמְלֶאֶךְ וְ
 הָשִׁיב אֶת־בְּבִקוֹק אֶל־הַמְּקוֹם אֲשֶׁר לָקַחוּ מִשָּׁם בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַהוּא
 לה וְיִ אֱלֹהִים זָכַר אֶת־דְּנִיאל: וַיֵּצֵא הַמֶּלֶךְ אֶסְרֵי־בֶן וְהוּא מֵתֵאֱבֵל
 לט עַל־דְּנִיאל וַיִּקְרַע עַל־הַבּוֹר וַיֵּרָא וְהִנֵּה הוּא יּוֹשֵׁב: וַיִּקְרָא הַמֶּלֶךְ
 ט וַיֹּאמֶר גְּדוּל וְ אֱלֹהִים וְאִין עוֹד מִלְּבַדּוֹ: וַיֵּצֵא הַמֶּלֶךְ אֶת־דְּנִיאל
 מִן־הַבּוֹר וַיִּשְׁלַךְ אֶת־חֹרְשֵׁי רָעְתּוֹ אֶל־הַבּוֹר לְעֵינֵי דְנִיאל וַיִּטְרַסוּ:

לו הַבּוֹר: וַיַּחֲזֹק מִלֶּאֶךְ וְ בְקִדְקִדּוֹ וַיֹּאחֲזוּ בְצִיצַת רֹאשׁוֹ וַיִּשְׁאַהֲוּ
 לו בְּסַעֲרָה וַיִּצְיִנְהוּ עַל־אֲדָמַת בָּבֶל מִמַּעַל לַבּוֹר: וַיִּקְרָא בְּבִקוֹק וַיֹּאמֶר
 לה דְּנִיאל דְּנִיאל קַח־נָא אֶת־הַמַּאֲכָל אֲשֶׁר שָׁלַח לָךְ הָאֱלֹהִים: וַיֹּאמֶר
 לט דְּנִיאל זָכַר וַכְּרַמְנִי אֱלֹהִים וְלֹא תַעֲזֹב אֶת־אוֹתֵיכֶיז: וַיִּקַּם דְּנִיאל
 ט וַיֹּאכַל וּמְלֶאֶךְ הָאֱלֹהִים הָשִׁיב אֶת־בְּבִקוֹק כְּרַנַּע לְמִקְוָמוֹ: וְהַמֶּלֶךְ
 הִלֵּךְ בַּיּוֹם הַשְּׂבִיעִי לְסַפֵּר לְדְנִיאל וַיִּבֹא אֶל־הַבּוֹר וַיֵּרָא וְהִנֵּה
 מא דְּנִיאל יּוֹשֵׁב: וַיִּקְרָא קוֹל גְּדוּל וַיֹּאמֶר גְּדוּל אַתָּה וְ אֱלֹהֵי דְנִיאל
 מב וְאִין עוֹד מִלְּבַדּוֹ: וַיַּעֲלֵהוּ מִן־הַבּוֹר וַיִּשְׁלַךְ אֶת־חֹרְשֵׁי רָעְתּוֹ אֶל־
 הַבּוֹר וַיִּטְרַסוּ כְרַנַּע לְעֵינָיו:

לו (ר.) - חבוקק נישא ע"י מלאך ה' בציצית ראשו מארץ-ישראל לבבל כאשר נישא יחזקאל
 מבבל לירושלם (יחו' ח' ג'). - המלך מתקן מה שחטא. בתחלה היה מספר את הבל: גדול
 הבל, ולבסוף הוא מודה על האמת באותם הדברים עצמם: גדול ה' אלהים. -